

Contribució a l'estudi de la circulació monetària a la Menorca musulmana (*)

B. MOLL MERCADAL

METODOLOGIA

Hom ha procurat fer una descripció al més exacta i completa possible de cada moneda, tot transcrivint la totalitat de les llegendes i dels motius decoratius en els casos en què això és una dada d'interès. No hem intentat completar les llegendes interrompudes per fragmentació o il·legibles; només ho hem fet quan no hi havia cap mena de dubte sobre la part restituïda.

Una part important dels exemplars estudiats es troben fragmentats; una llegenda interrompuda s'assenyala amb els signes / /, mentre que les parts il·legibles es marquen amb punts suspensius.

La transcripció de l'àrab s'ha fet seguint tant com hem pogut les normes de les escoles d'estudis àrabs de Madrid i Granada, malgrat que això implica l'aparició al text de lletres totalment alienes al català, com ara $\overset{v}{s}$, $\overset{\lambda}{y}$ i ç , equivalents als sons de les lletres *x*, *j* i *g* gutural, respectivament.

Al catàleg apareixen les abreviacions següents:

IA: primera àrea

IIA: segona àrea

IAM: llegenda del marge de la IA

IIAM: llegenda del marge de la IIA

(*) El meu agraïment a la Dra. Anna M. Balaguer, sense el seu ajut no hauria estat possible consultar una bibliografia absolutament imprescindible.

Als amics Joan Montañés Altura i Artur Bofarull i Comenge, per les seves indicacions i els seus suggeriments. Això no obstant, tot el que figura en aquest treball és de la meua exclusiva responsabilitat. Extracta d'una revisió i ampliació del que aparegué a *Meloussa*, 3, 1994, p. 25-68.

d: diàmetre o, si és el cas, dimensió major de la peça

p: pes

Les abreviacions que apareixen a les referències s'indiquen a la bibliografia.

INTRODUCCIÓ

Aquest treball pretén contribuir a ampliar la informació fins ara disponible sobre la circulació monetària a Menorca des dels primers contactes amb l'islam (segle I H/viii dC) fins a la conquesta catalana del 1287.

Hem utilitzat les monedes existents a col·leccions particulars. Totes elles procedeixen de troballes casuals i, per tant, estan mancades de context arqueològic, circumstància que, juntament amb el nombre relativament reduït d'exemplars, obliga a la prudència a l'hora d'extreure conclusions.

En compensació, tenim la certesa que totes les peces que figuren en aquest recull han estat trobades a Menorca; quan la informació ens ha semblat prou fidedigna, indiquem al catàleg el lloc exacte de la troballa, mentre que en el cas contrari assenyalarem «Menorca indeterminat».

Hi ha dues referències obligades per a qualsevol treball sobre la numismàtica musulmana a Menorca:

a) La troballa de Binissaid (Ferrerries), important conjunt aparegut l'any 1875. Tot el que sabem d'ell és mitjançant la informació transmesa per Campaner (1879), que va tenir a les seves mans la totalitat, o almenys gran part, del conjunt, del qual va escollir les peces més importants per incorporar-les a la seva col·lecció. El treball de Campaner sobre Binissaid és molt esquemàtic i amb deficiències, com l'oblit d'especificar clarament el nombre exacte de monedes de cada tipus.

Malgrat això, la informació que ens proporciona sobre el numerari circulant a Menorca cap a l'any 508/1114 i, en general, sobre la moneda califal i de la taifa present a l'illa, és, avui per avui, insubstituïble i, per això, ens referirem repetidament a aquest conjunt.

b) Els fons del Museu de Menorca. El que coneixem és gràcies a dues publicacions breus de Rudolf Morgenstern, que suposem que eren avenços d'estudis posteriors més profunds que la mort d'aquest important col·leccionista i investigador degué interrompre.

Segons els treballs de Morgenstern, podem considerar, en els fons del Museu, l'existència de dos conjunts ben diferenciats:

— *Fragments de dirham de les taifes, principalment de la de Mallorca.* Respecte a la seva procedència, Morgenstern assenyalava que «... se hallaron en una excavación en la Isla de Menorca», sense més precisions, però queda clar que la seva procedència és menorquina. (MORGENSTERN, R. 1984).

— *Un conjunt heterogeni de monedes dels califes d'orient, idríssides de Marro, aglabís d'Ifriqiya, de l'emirat i, principalment, de les taifes.* Morgenstern lamenta

no haver pogut aclarir la procedència d'aquestes monedes, segons diu a causa del «... fallecimiento de la persona del Museo de Menorca a quien se hizo entrega del lote, y no encontrarse constancia alguna de este hecho en los archivos del citado Museo». (MORGENSTERN, R. 1985).

Hom ha suposat si deuen formar part de la col·lecció Vives Escudero (ROSSELLÓ BORDOY, G. 1985-a), però cal fer l'observació que, en el conjunt figuren monedes inèdites de les taifes que seria incomprendible que Vives Escudero o el seu nebot, Prieto Vives, no haguessin incorporat als seus catàlegs respectius.

Les monedes de les taifes corresponen bàsicament a les de Mallorca, Dénia, Almeria i Saragossa, documentades a Binissaid i al nostre recull. És perfectament possible, doncs, la procedència menorquina d'aquest conjunt. Per a les altres monedes, que també inclouen peces rares, es fa més difícil de pronunciar.

Atès, doncs, el probable origen menorquí del fons del Museu de Menorca, també l'utilitzarem com a punt de referència, encara que sigui menys fiable que el Binissaid. Igualment tindrem en consideració les troballes fetes a Menorca, citades a la bibliografia, així com les de la resta de les Balears.

LA CIRCULACIÓ MONETÀRIA ABANS DE LA INCORPORACIÓ AL CALIFAT DE CÒRDOVA (290/902)

El primer contacte documentat de les Balears amb l'islam correspon a l'expedició de Mûsà b. Nusayr, l'any 89/707. En aquell moment, poc després de la caiguda de Cartago (any 698) en poder dels musulmans, les Balears, juntament amb Septem (Ceuta), eren la darrera base del poder bizantí al Mediterrani occidental, que comptava amb Sicília com a principal estaló.

La població illenca, cristiana i probablement molt reduïda, vivia dispersa en hàbitats fortificats, dedicada a activitats marítimes limitades: activitat naval de trànsit, col·laboració amb els musulmans i pirateria, tot això aprofitant que malgrat l'escassa activitat econòmica constatada al Mediterrani occidental al llarg dels segles VIII-IX, les illes es troben al bell mig de la ruta més curta entre Šarq al-Andalus i el Magrib (EPALZA, M. 1982, 1987).

Consta la presència de numerari bizantí del segle VIII¹ i ho podem precisar més si utilitzem dades inèdites de què disposem: es tracta de *fol·lis* de Justinià II (685-695/695-715), Constantí V i Lleó IV (751-775), *solidi* de Constantí V i Lleó III (720-741), de les seques de Cartago, Siracusa i Roma.

1. No disposem de cap treball monogràfic sobre la moneda bizantina a Menorca. De moment, vegeu J. M. GURT I ESPARRAGUERA, «Circulació i història monetària de les Balears des del Baix Imperi fins als àrabs» a *Les Illes Balears en temps cristians fins als àrabs. Trobades Científiques de la Mediterrània* (1984), Maó, IME, 1988.

Com veurem, aquest numerari és coetani al musulmà i fou introduït de manera ben primerenca. Per les dades anteriors i les proporcionades per Oleo (1876),² sembla que cap a mitjans del segle VIII deixa d'arribar el numerari bizantí, malgrat que la seca de Siracusa segueix activa fins l'any 878. No trobem, de moment, cap explicació per a aquest fet.

Les monedes musulmanes més antigues que hem recollit son dos fals de bronze, núm. 1 i 2, idèntics. Les llegendes són exclusivament religioses. En estar batudes damunt de cospells més petits que l'encuny, els marges, on sol figurar l'any i la seca, no hi són.

Vives recull exemplars d'aquest tipus (V. 40, 41 i 42), en els quals es pot llegir la seca (al- Andalus) i l'any (108/726). Com que a l'obra de Vives no hi ha figures, ens quedem amb el dubte a l'hora d'identificar els nostres exemplars.

El tipus de lletra és molt semblant al que figura als falsos representats a la lám. II de Codera, núm. 6, 7 i 8, i als anomenats «Fals de *ġihād*», sense seca ni data però atribuïts a la seca de Tànger i anteriors a l'any 92/711. L'estil de les lletres és idèntic, i també les mides: els 12 mm de diàmetre dels nostres fals corresponen exactament a les dimensions de l'àrea central dels «Fals de *ġihād*» (BARCELÓ, M. 1972, 1977).

Mentre esperem més informació, l'únic que pot assegurar-se és que, cronològicament, corresponen a l'època dels primers governadors de l'emirat dependent d'orient (MILES, G. C. 1950) i que foren encunyats al nord d'Àfrica o a la península però, en tot cas, als voltants de l'estret de Gibraltar. El tipus epigràfic, purament islàmic, apareix cap als anys 100-102/718-720 (BALAGUER, A. M. 1988).

La manera com aquestes petites monedes van arribar a Menorca és una incògnita, ja que a aquest tipus de numerari, sense valor intrínsec, hom li suposa una circulació restringida, limitada a les rodalies del lloc d'encunyació. No s'ha de descartar la simple casualitat, atès que les dues peces procedeixen del mateix lloc.

Al Museu de Menorca hi ha cinc fals dels omeies d'orient, alguns d'ells exemplars molt rars. Un porta la data 92/710 i, un altre la seca, dubtosa, de Misr (Egipte). També del califat d'orient, hi ha dos dirham de la seca Damasc, dels anys 79-80 i 92, i de la seca Al Wāsīt, sense data però atribuïbles als anys 84-98. D'al-Andalus hi ha un grapat de fals tipus V. 44, sense data coneguda.

Com ja assenyalàvem a la introducció, és fa difícil de valorar la informació proporcionada per les peces del Museu de Menorca. En tot cas, cal assenyalat que el numerari oriental circulava normalment a al-Andalus abans que s'iniciessin les encunyacions de l'emirat independent.³

2. *Historia de la Isla de Menorca*. T. II, p. 413-433.

3. Notícia continguda al «*Dīkr bilād al Andalus*» LUÍS MOLINA, *Una descripció anònima de Al Andalus*. Madrid. CSIC. 1983. referida erròniament a l'emir 'Abd al-Raġmān II: «Fue el primer Omeya que acuñó moneda en Córdoba... Desde la conquista hasta entonces los habitantes de Al Andalus empleaban los dirhemes y dinares que traían de Oriente».

De l'emirat independent els testimonis numismàtics són més abundants i creiem que prou significatius, malgrat que es tracta de només de quatre exemplars dels anys següents:

- 175/791 (Hišām I)
- 211/826 ('Abd al- Raḥmān II)
- 239/853 (Muḥammad I)
- 257/870 (Muḥammad I)

Els exemplars dels anys 175 i 257 (núm. 3 i 6) presenten variants decoratives no recollides per Miles.

A Menorca coneixem un altre dirham emiral, de l'any 167/783, trobat als voltants de la basílica paleocristiana de Son Bou (ORFILA, M., TUSET, F. 1987).

A Eivissa aparegué un dirham de l'any 176/792 (ROSELLÓ BORDOY, G. 1985-b).

Campaner (1879) assenyala l'absència de moneda emiral a Binissaid, i afegeix que les d'aquesta època són raríssimes a les Balears; també apunta que en coneixia alguns exemplars.

Les primeres encunyacions regulars de l'emirat independent s'inicien l'any 148/765 i es perllonguen fins al 278/891, però a partir del 250/864 comencen a minvar, especialment en temps d'Abd Allāh (275-300/888-912), del qual es coneixen comptats exemplars.

És un període, doncs, d'uns 130 anys durant el qual les encunyacions foren pràcticament anuals, amb uns volums d'emissió fluctuants però, en tot cas, ben considerables. Aquesta moneda va tenir una difusió extraordinària, i se'n coneixen troballes al nord d'Europa, nord d'Àfrica, Sicília i Orient Mitjà (NOONAN, T. S. 1989).

En conseqüència, els pocs exemplars de les Balears suggereixen una arribada gairebé esporàdica d'aquesta moneda, però cal observar que aquests pocs exemplars es reparteixen de forma bastant regular al llarg del període d'encunyacions i, curiosament, no semblen coincidir amb els moments de màxima producció de moneda.

A més del numerari emiral, procedent d'al-Andalus, tenim el testimoni de l'arribada de numerari procedent de la direcció oposada, d'Ifrîqiya. Es tracta d'un quart de dinar aglabí (núm. 7) encunyat a nom d'Abū Ishaq Ibrāhîm II, de data exacta insegura, però enquadrada entre els anys 270-279/883-892, sense menció de seca, però encunyat a Ifrîqiya.

El període aglàbida va ser de despertar econòmic per Ifrîqiya, en comptar amb l'or pocedent dels països del Níger, base d'una moneda forta de la qual es coneixen nombrosos exemplars a la península. Aquesta moneda és, fins ara, l'única mostra de moneda musulmana d'or trobada a Menorca.⁴

4. He pogut estudiar aquesta moneda gràcies a les gestions realitzades per Miquel Pons i Carreras.

Al Museu de Menorca hi ha un *fals* aglabí, dels anys 184-196/800-811, juntament amb un altre numerari d'origen africà, com els tres *fals* dels idríssides del Marroc, datats entre els anys 177-213/793-828 i 224-838, sincrònics de l'emirat.

A la correspondència creuada entre Codera i Campaner (MATEU I LLOPIS, F. 1954), es fa menció d'un dinar aglabí, segurament de l'any 286/899, propietat d'un amic de Campaner i, per tant, de probable origen mallorquí.

EL CALIFAT DE CÒRDOVA

Les Balears van incorporar-se tardament al poder omeia i encara va transcórrer més temps fins a la seva integració plena a les estructures polítiques i administratives del califat.

Amb 'Abd Al Raḥmān III hi ha una restauració de l'autoritat omeia sobre les Balears, cap a finals del primer quart del segle IV/X, segurament en el marc de l'estratègia califal per fer front a l'amenaça Fāṭimi (GUICHARD, P. 1987).

Aquesta incorporació efectiva al poder califal sembla tenir correspondència amb la presència relativament abundant de numerari califal, que arribaria regularment a les Balears per fer front a les despeses de l'administració i al pagament dels impostos (BARCELÓ, M. 1985).

Les peces del nostre recull cobreixen pràcticament tot el període d'encunyacions regulars del califat:

— 'Abd al-Raḥmān III: anys 330 i 342, seques al-Andalus i Madīnat al-Zahrā'.

— al-Hakam II: dos exemplars dels anys 351 a 356 i un altre de data indeterminada (seca Madīnat al-Zahrā').

— Hišām II: any 366, seca al-Andalus.

A Binissaid hi havia moneda califal, però majoritàriament dels darrers anys de Hišām II (anys 380 a 401), amb una feble representació d'al-Ḥakam II (anys 351 a 366) i de Sulaymān (any 404). No hi havia cap exemplar de 'Abd al-Raḥmān III i, en relació amb això, Campaner indica que tampoc a Mallorca eren corrents les primeres monedes del califat; cita una troballa de Mallorca, la peça més antiga de la qual era un dirham de 'Abd al-Raḥmān III de l'any 346.

La producció de moneda califal fou encara superior a la de l'Emirat, i hi havia també variacions notables en el volum d'emissions. Les encunyacions d' 'Abd al-Raḥmān III són molt rares abans de l'any 320 i augmenten considerablement a partir d'aquesta data. Hi ha uns màxims de producció entre els anys 336 i 339, moment en el qual se situen les dues peces del nostre recull.

Les emissions d'al-Ḥakam II segueixen una pauta més regular, amb una baixada cap a l'any 362.

Amb Hišām II, les emissions abasten un volum elevat; els increments se situen

entre els anys 366 i 371, a partir dels quals decauen fins que desapareixen entre els anys 372 i 376. Posteriorment, la producció torna a pujar considerablement (CANTO GARCÍA, A. 1988), (CANTO GARCÍA, A. i altres, 1989).

El dirham de l'any 366 correspondria, per tant, al primer període d'increment del volum d'emissions, mentre que les peces de Binissaid reflectirien el segon període.

La presència de moneda califal a Binissaid, en quantitats apreciables i en, general, molt gastada fins a ser il·legible segons Campaner, ens assabenta de la llarga utilització d'aquest numerari, encunyat més de cent anys abans de la data més recent que figura al conjunt. Hom pot suposar que la bona qualitat de la plata califal convertiria aquestes monedes en peces ambicionades pel seu valor intrínsec a l'època de les taifes, i que per això tesauritzades.

Com a la resta d'al-Andalus, a Menorca també circulava, als mateixos temps que la califal, moneda dels seus enemics fatimites; consta la troballa, al segle passat, a les rodalies des Migjorn Gran, d'un tresoret constituït per peces fatimites dels anys 341-411/953-1021 (OLEO I QUADRADO, R. 1876).

Per la nostra part, podem afegir mig dirham d'al-Zāhir (411-427/1021-1035) sense data ni seca llegibles, però encunyat amb tota probabilitat a Ifriqiya.

Monedes d'aquest califa apareixen amb no massa freqüència als conjunts califals, com el d'Almoradi (Alacant) (DOMÈNECH BELDA, C. 1991). Peces idèntiques a la nostra formaven part del conjunt de Lorca (Múrcia), constituït per monedes de les taifes d'Almeria (anys 435-441), Tortosa (anys 431-448) i altres monedes fatimites del califa al-Ḥākim (386-411) (BOFARULL I COMENGE A. 1985). Hi ha, per tant, un cert desfasament entre les monedes fatimites i les taifals.

Als conjunts califals i als de les primeres taifes sol haver-hi sempre una representació més o menys abundant de moneda fatimita; això és degut a la demanda constant d'aquest metall, sobre el qual estava basat el sistema monetari califal (MARTÍNEZ SALVADOR, C. 1990).

El conjunt des Migjorn Gran presenta la particularitat, única fins ara, d'estar constituït exclusivament per peces fatimites; una explicació podria ser la possible baixada de l'afluència de numerari califal a causa de la revolució que va acabar amb el califat i que va esclatar a Còrdova l'any 399/1009, malgrat la presència a Binissaid de numerari Ḥammūdi (any 408 i 434-438); o simplement que el conjunt va ser reunit a Ifriqiya i, per algun motiu, va arribar a Menorca.

LA TAIFA DE DÉNIA

Abunden a Menorca les encunyacions d'aquesta taifa, segons podem comprovar pel nombre relativament elevat d'exemplars reunits al nostre recull, amb confirmació al conjunt de Binissaid.

Creiem que cal situar l'explicació en la confluència d'un seguit de factors:

1) La taifa de Dénia va tenir una política exterior molt activa, especialment en temps d' 'Alī Iqbāl al-Dawla, del qual consten les relacions amb el Magrib i l'Egipte fatimita. Les Balears eren una peça bàsica per dur a terme els intercanvis comercials entre Dénia i els llocs abans citats (RUBIERA MATA, M. J. 1985).

Cal tenir present, no obstant això, que no sempre hi ha una correlació directa entre les encunyacions i la vida econòmica, sinó més aviat entre aquestes i el poder i la fiscalitat (BARCELÓ, M. 1985). Així mateix, la principal activitat econòmica de les Balears en aquesta època sembla que no era el comerç, sinó l'agricultura i la ramaderia (BARCELÓ, M. 1985-c).

2) Les encunyacions d'aquesta taifa abasten un llarg període de temps, des de l'any 435 al 468/1043-1075, excepte uns buits, sense peces conegudes, corresponents als anys 451-454 i 458-466; els major volums d'emissió sembla que se situen entorn dels anys 437-443 i 447-450 (BARCELÓ, M. 1983).

3) La proximitat geogràfica de les seques de Dāniya i especialment de Mayūrqa degué afavorir l'arribada de numerari als circuits monetaris illencs.

De Muḡāhid hem recollit dos exemplars fragmentats —com gairebé tots els d'aquesta taifa— sense data completa, però que deuen correspondre als dos únics anys d'encunyació coneguts: 435 i 436. La seca, dubtosa, sembla Dāniya.

Les monedes d' 'Alī Iqbāl al-Dawla són més nombroses, en concordança amb la major durada del període d'encunyacions. Malauradament, l'estat fragmentari de la majoria de peces ens impedeix extreure prou informació sobre les dates i les seques. Sembla que hi ha certa concentració cap als anys 436-437 i 446-455, la majoria de la seca de Dāniya, mentre que la seca Mayūrqa apareix una sola vegada, en un dels rars dirham sencers, però sense data visible a causa de l'encunyació descentrada.

Campaner no especifica el nombre exacte d'exemplars d'aquesta seca presents a Binissaid, però és clar que eren molt abundants.

Al Museu de Menorca hi ha un exemplar de Muḡāhid, sense seca ni data, i dos d' 'Alī, dels anys 467-468 i 446-455. El lot, de procedència menorquina segura, figura un nombre indeterminat, encara que petit, de peces d' 'Alī.

Els tres exemplars coneguts d'Eivissa són també tardans, dels anys 467-468 (ROSSELLÓ BORDOY, G. 1985-b).

LA TAIFA INDEPENDENT

Quan l'any 468/1075 al-Muqtadir de Saragossa s'apoderà de la part peninsular de la Taifa de Dénia i la cedí al seu fill Mundir 'Imād al-Dawla per a formar la taifa de Dénia-Tortosa, el governador de les Balears, 'Abd Allāh b. Aglab, va independitzar-se, però no es coneixen encunyacions seves fins l'any 480/1087.

Manca una explicació convincent per a aquest buit, omplert d'alguna manera per les encunyacions de Mundīr, que semblen arribar amb tota normalitat als circuits monetaris illencs segons demostra la troballa de Binissaid i el conjunt del Museu de Menorca trobat a Menorca, amb deu exemplars de l'any 475.

Les encunyacions de 'Abd Allāh b. Aglab al-Murtaḍà s'estenen entre els anys 480 i 486, i coneixem exemplars de cada any. Les monedes són d'una elevada qualitat artística i l'aliatge és força ric en plata, en contrast amb l'utilitzat normalment a les taifes.

Donat l'elevat nombre d'exemplars coneguts i el curt període d'encunyacions, el volum d'aquestes degué ésser prou alt.

Hem recollit cinc peces d'al-Murtaḍà, tres de les quals són fraccions de dirham obtingudes utilitzant l'encuny dels dirham damunt d'un cospell més petit, moltes vegades de contorn irregular. No hi ha cap data visible.

Exemplars semblants es troben al lot del Museu de Menorca, catalogats com a fragments, i així és en alguns casos, però en d'altres són fraccions, indubtablement (vegeu Morgenstern, 1984, làmina 1, núm. 1, 2, 7, 8, 11, 12).

El nostre núm. 27 és una novetat ja que es tracta d'una fracció, avui fragmentada, batuda damunt d'un cospell perfectament circular, més petit que l'encuny.

Les encunyacions de Mubaššir b. Sulaymān al Nāsir al Dawla se situen entre els anys 484 i 508; no coneixem per ara peces dels anys 492, 493, 496 i 498.

L'existència d'exemplars dels anys 484 i 485, coetanis, per tant, de les encunyacions de al Murtaḍà, ja fou assenyalada per Campaner (1879), que no hi trobà una explicació convincent; Navascuès (1956) i Rossellò Bordoy (1988) consideren que la data que hom pot llegir a les monedes és errònia i que es tractaria en realitat dels anys 504 i 505, respectivament. El tema no està resolt, atès que recentment (RETAMERO, F. 1994) se citen nous exemplars dels anys indicats.

Les monedes de Mubaššir són molt inferiors a les del seu antecessor, tant pel que fa a la qualitat del metall com de l'encunyació, i els exemplars defectuosos són molt nombrosos (RETAMERO, F. 1994).

De Mubaššir hem recollit únicament fraccions. El núm. 30 es troba sencer i el 31 fragmentat, però en els dos casos els cospells són circulars, batuts amb encuny de dirham.

Vives (V. 2382) i Prieto Vives (PV. 219-s) fan referència a fragments de dirham, igual que Morgenstern (lām. 2, núm. 7, 8, 13; lām. 3 núm. 9), però en l'últim cas es tracta de fraccions batudes damunt d'un cospell irregular.

Considerem probable que les fraccions d'Al Murtaḍà i de Mubaššir encunyades damunt d'un cospell circular reflecteixin una influència del numerari almoràvit, concretament quirats i les seves fraccions. Les similituds en dimensió, pes i aspecte són evidents, especialment pel que fa al núm. 30. Cal recordar que les encunyacions almoràvits de plata a al-Andalus s'inicien l'any 480 i que altres taifes, com la de Badajoz, encunyen vertaders quirats (MEDINA, A. 1988).

Tenim constància d'un exemplar d'al-Murtadà trobat a Lluçarí de Sant Antoni (Alaior) (FLAQUER I FÀBREGUES, J. 1963).

Oleo i Quadrado cita dos dirhams d'al-Murtaḍà (1876, T. II., p. 433-34), però tenim motius per suposar que procedeixen de Binissaid.⁵

És possible que la bona qualitat del metall dels dirham fos un estímul per a la tesaurització de les peces senceres, que quedarien, així, fora de la circulació, on restarien principalment els fragments, les fraccions i, com podem comprovar amb els núm. 27 i 31, els fragments de fraccions.

ALTRES TAIFES

Les monedes procedents de taifes diferents de la de Dénia i Mallorca tenen escassa representació al nostre recull:

1) *Taifa d'Almeria*. Fragment de dirham, de billó molt baix, sense data ni seca visibles; molt semblant al tipus A, núm. 4 de Bofarull (1985). Datat entre els anys 440-444.

2) *Taifa de València*. Fracció de dirham, a nom d' 'Abd al-Azīz al-Manṣūr, sense seca ni data visibles, però datable entre els anys 435 i 440.

3) *Taifa de Saragossa*. Petit fragment de dirham, a nom d' Ahmad ibn Hūd al-Muqtadir 'Imād al-Dawla; a la IA s'endevina la presència d'un adorn que podria ser la lletra 'Ayn, típica de les encunyacions dels anys 460 a 475 (SOLER BALAGUERÓ, M. 1990).

Es dona la circumstància que els dirhams d'aquest període tenen un aliatge amb un elevat contingut de plata, segons sembla, per a complir les condicions imposades en el pagament de les paries a Sancho Garcés de Navarra (PELLICER I BRU, J. 1988). No he trobat cap referència a emissions de peces de coure, metall del dirham citat.

De la taifa d'Almeria hi ha una peça idèntica a la nostra al Museu de Menorca i una altra encunyada a nom d'al-Mu'tasim (444-480).

De la taifa de València hi havia tres dirhams a Binissaid: un d'ells a nom d''Abd al-'Azīz al-Manṣūr, sense data ni seca, però datable entre els anys 431 i 451; un altre exemplar a nom d''Abd al-Malik al Muẓafar, de la seca d'Almeria (anys 430-435), i el tercer a nom d'al-Ma' mun de Toledo, que va encunyar a València entre els anys 457 i 462.

5. Coneixem una carta breu de J. Pons i Soler adreçada al seu cunyat Gaspar J. Saura, datada a Santa Ponça (Ferrerries) l'1 de febrer de 1875, pocs dies després de la troballa. La descripció que en fa és gairebé idèntica a la de Campaner, de manera que per aquest costat no aporta cap novetat. El que sí ens sembla d'interès és un paràgraf que ens suggereix que la dispersió del conjunt va iniciar-se ràpidament: «... separaré todas las variantes, que no parecen muchas, y de todas te enviaré para ti y para el Sr. Oleo».

Hem realitzat gestions amb els descendents de Gaspar J. Saura i de Rafel Oleo, però malgrat la seva col·laboració, no ha estat possible localitzar cap moneda islàmica.

El meu agraïment al Sr. Manuel Leon Mercadal per haver-me donat a conèixer l'esmentada carta.

De la taifa de Saragossa hi ha una bona representació al Museu de Menorca, especialment d'al-Muqtadir, amb set exemplars, quatre dels quals porten data visible i corresponen als anys 461, 466, 471 i 474. Al Museu d'Eivissa hi ha també un dirham d'al-Muqtadir, sense seca ni data (ROSSELLÓ BORDOY, G. 1985).

En conjunt, es tracta de taifes pròximes geogràficament, no tant a les illes com a Dénia, ja que cronològicament part de les peces citades són sincròniques amb la taifa de Dénia. Les encunyacions d'al-Muqtadir poden ser posteriors, però no hem d'oblidar que va ser el conqueridor de la porció peninsular de la taifa.

En el cas d'Almeria, més allunyada, cal tenir present que el seu port era un dels més actius, tant en aquesta època com posteriorment.

ELS ALMORÀVITS

La presència almoràvit a les Balears data de l'any 509; és una presència tardana, doncs, en comparació amb la resta d'al-Andalus. Des del punt de vista històric, cal distingir dues èpoques clarament diferenciades:

1) Domini almoràvit; representat per un governador nomenat per l'emir almoràvit. Cronològicament correspon als temps d' 'Alī b. Yūsuf i dels seus successors, fins a l'extinció de la dinastia dels Banu Tāšfīn (509-540/1114-1145).

2) Taifa almoràvit independent, a càrrec dels Banū Gāniya. Cronològicament se situa entre l'any 543 i el 599, data, aquesta darrera, corresponent a la conquesta definitiva de les Illes per part dels almohades.

En l'aspecte numismàtic, aquestes dues etapes també es troben ben delimitades i, per això, les considerem per separat:

A) *Encunyacions almoràvits*. No es coneixen, per ara, encunyacions d' 'Alī b. Yūsuf o dels seus successors amb la seca Mayūrqa. Totes les peces que hem recollit es fan a nom d' 'Alī b. Yūsuf, sense seca o amb seques peninsulars. Dins del numerari almoràvit hi ha dues sèries clarament diferenciades: els quirats i les seves fraccions, i els dirhams del tipus de les taifes i les seves fraccions.

Del primer grup comptem únicament amb un quirat (núm. 35), sense seca, a nom de 'Alī b. Yūsuf i de l'Amir Tāšfīn, el que ens permet situar la data d'encunyació entre els anys 532-537/1137-1142.

En canvi, hi ha una major representació de les encunyacions del tipus de les taifes, constituïdes per dues fraccions i un fragment de dirham, a nom de 'Alī b. Yūsuf, sense seca ni data visibles però d'identificació bastant segura, tant pel que fa a la seca com a la data, que corresponen a:

- Mursiya, any 508
- Saraqusta, any 509
- Garnāta, any 519

Es tracta de seques que van encunyar amb abundància aquest tipus de peces. Les dates que proporcionen són bastant pròximes entre elles i poden enllaçar-se amb les darreres encunyacions de Mubassir, com si omplissin el buit deixat per les encunyacions de la taifa.

Respecte a l'aparent escassetat de quirats o les seves fraccions, que van encunyar-se en grans quantitats, és possible que per la bona qualitat de la plata passés el mateix que amb els dirham de la taifa independent. Precisament, molts dels tresorers amb moneda de plata almoràvit corresponen al període 533-537, segons sembla, a causa no tan sols de l'increment en el volum d'encunyació i la caiguda de les d'or, sinó de l'enduriment de les exigències fiscals que es feien efectives mitjançant pagaments en plata, cosa que degué provocar la tesaurització com a mesura preventiva (RETAMERO I SERRALVO, F. 1990).

No coneixem cap referència a troballes d'altres monedes almoràvist a Menorca ni a Mallorca, mentre que d'Eivissa hi ha una informació, malauradament molt poc concreta, referida a la troballa d'un tresoret almoràvit, sense cap dada que permeti situar-lo cronològicament (MATEU I LLOPIS, F. 1954).

B) *Encunyacions dels Banū Gāniya*. Muhammad b. Gāniya va ser nomenat governador de les Balears l'any 520/1126. Es considera que a partir de l'any 543 actuà amb total independència, però que ni ell ni el seu successor, Ishaq (546-580/1151-1184), van utilitzar mai cap títol de sobirania.

Des de fatempses coneixien dos dinars anònims, amb la menció genèrica d'un imam Abd Allah, de la seca «bi Mayūrqa» i dels anys 565/1169 i 567/1171, que corresponen, per tant, a l'època de Ishaq b. Gāniya (VIVES ESCUDERO, A. 1893. Núm. 1984 i 1985).

Recentment, han aparegut les encunyacions de plata: un dirham a nom de Ali b. Ishaq b. Gāniya (581-584), sense seca ni data (RODRIGUEZ LLORENTE/TAWFIQ IBRAHIM, 1987) i un altre d'anònim, amb menció de l'imam Abd Allah, sense data visible i seca «Mayurqa» (TAWFIQ IBRAHIM, 1990).⁶

Aquesta darrera aportació ha estat de gran importància, perquè ens ha permès d'identificar nombrosíssimes fraccions de dirham, tots amb les llegendes incompletes ja que foren encunyats sobre cospells més petits que l'encuny. En conjunt, hom ha establert dues sèries:

— Encunyacions de tipologia almoràvit: dinars, semidinars, quirats i fraccions de quirat. Són peces anònimes, amb l'excepció del dirham a nom de Ali b. Ishaq, ja citat, que potser caldria anomenar més adequadament doble qirat, atesa la seva tipologia clarament almoràvit.

El quirat (núm. 53) presenta la particularitat que no conté el nom de l'imam, però sí el títol, «L'Enfortit amb la Victòria d'Allah» (*Al Mu'ayyad bi Nasr Allah*), que no correspon a cap sobirà concret.

La presència detectada al semiquirat (núm. 54) de la invocació «El Poder és tot d'Allah, que sigui enaltit i honorat» i als dinars d'Ishaq ens permeten situar aquestes peces com encunyacions d'aquest sobirà (MOLL, B. 1993).

6. Agraesc al Sr. Tawfiq Ibrahim alguns aclariments sobre la moneda que va publicar i sobre les fraccions del nostre recull.

— Encunyacions de tipologia taifa: dirham i les seves fraccions. És la sèrie més nombrosa, tot i que de moment tan sols es coneix un sol exemplar de dirham; per contra, les seves fraccions, batudes amb encuny de dirham sobre cospells més reduïts, són abundants, com també ho són les variants.

Hom les ha classificat en quatre tipus, segons les llegendes i els estils:

— Tipus I : núm. 40-49.

— Tipus II: núm. 50

— Tipus III: núm. 52

— Tipus IV: no representat en aquest treball.

Totes aquestes peces són anònimes, amb menció de l'imam Abd Allah. Estilísticament semblen inspirades en les encunyacions d'Al Murtagà, però hi ha influències peninsulars, com ho palesa la fracció de dirham núm. 39, amb seca «Garnāta» que creiem inèdita. Malauradament, en tots els exemplars coneguts no es pot llegir cap data, motiu pel qual la seva cronologia és incerta; això no obstant, creiem que han de situar-se en temps d'Ishaq b. Gāniya.

ELS NORMANDS DE SICÍLIA

Justifiquem la inclusió d'una moneda del regne cristià de Sicília en aquest recull de moneda musulmana pel fet que els normands de Sicília van encunyar numerari de tipus islàmic o bilingüe, com és el cas de la moneda núm. 55.

Es tracta d'un tipus molt corrent de moneda de coure, encunyada per Guillem I (1154-1166) a Messina l'any 550/1155-56. A l'anvers hi ha la llegenda REX W, en dues línies, i la llegenda àrab del voltant indica la seca i l'any d'encunyació, al revers, totalment frust en el nostre exemplar, hi ha la Mare de Déu amb Jesucrist infant i les lletres MP GY. El cospell còncau és característic d'aquest tipus de moneda. Es coneixen nombroses variants d'aquest tipus de moneda, cosa que suggereix una producció massiva (TRAVAINI, L. 1991). Aquesta és la segona moneda normanda apareguda a les Balears; l'altra fou trobada a Mallorca, al castell de Santueri, i possiblement és una encunyació de Roger I (1072-1101) o de Roger II (1105-1154) (BARCELÓ, M. 1979), però no es tractaria d'un fals sinó tal vegada d'una «jarruba» de billó.⁷ Barceló fa notar que les monedes d'aquest tipus, sense valor intrínsec, normalment no surten de la zona d'emissió. Suposa que la presència és a Mallorca una casualitat o el resultat d'un desplaçament forçat per un botí militar. La peça menorquina, trobada també en un castell (Santa Àgueda), podria interpretar-se com un reforç a aquesta hipòtesi. No obstant això, s'han documentat contactes comercials entre les Balears i Sicília entre els anys 1150-1160 (BARCELÓ, M. 1984-a), cronologia que no s'allunya gaire de l'establerta per les dues peces.

7. Dec la bibliografia recent sobre aquesta peça, a més d'altra informació complementària, a l'amabilitat de la Dra. Lucia Travaini.

EL SEGLE XIII

El segle XIII té per a Menorca una rellevància especial, sobretot a partir de la caiguda de Mallorca en poder dels conqueridors cristians (627/1229). Fins a la conquesta del 686/1287, viurà un període d'esplendor cultural i, suposem, també econòmic. Des del punt de vista numismàtic, d'aquest període data l'única activitat coneguda de Menorca com a seca islàmica. Políticament, cal distingir dues èpoques:

— *Dominació almohade*. Abasta des de la conquesta definitiva de Menorca l'any 598/1202 fins a la caiguda de Mallorca en mans de Jaume I (627/1229).

— *Període independent*. Abasta des de la firma del Tractat de Capdepera (631/1231) fins a la conquesta d'Alfons II (686-1287).

El numerari corresponent a aquestes dues fases és de tipologia almohade. Ha resultat ser, amb diferència, el grup més abundós al nostre recull. D'això no cal extreure'n conclusions precipitades sobre una major activitat econòmica, puix que, com hem fet notar amb anterioritat, el volum d'encunyacions pot tenir més a veure amb la política fiscal que no amb l'activitat econòmica.

Malgrat aquesta abundància, la informació que hom pot extreure del numerari almohade es redueix pràcticament a la seca, i això únicament en els pocs casos en què consta aquesta dada. Les monedes d'aquest període les classifiquem de la manera següent:

A) Dirham

Sempre anònims, amb menció del Mahdī i la inclusió ocasional de la seca. Van ser encunyats al llarg de tot el període almohade i la primeria del Ḥafṣī.

Comptem amb una petita troballa de tretze exemplars, de procedència exacta desconeguda, però que situem a les rodalies de Ciutadella. Estudiem aquest conjunt separatament de les peces procedents de troballes individuals.

La distribució per seques és la següent:

— Fās	2
— Mānurqa	1
◦ ◦	1
◦ ⊙ ◦ ◦ ◦ ⊙ ◦	1
— Sense seca	4
— Frustrés	4

La marca de seca ◦ ⊙ ◦ ◦ ◦ ⊙ ◦ no està identificada, mentre que la marca pot correspondre a Sabta (FONTENLA BALLESTA, S. 1988-a).

La seca Fās del núm. 66 pot llegir-se amb facilitat; en canvi, la del núm. 67 ha estat considerada, a vegades, dubtosa, però Bel i Hazard la consideren una mala grafia de Fās.

La seca Mānurqa pot llegir-se amb tota claredat sobre un exemplar perfectament conservat. Es tracta d'una encunyació feta amb molta cura, on ressalta l'excel·lent cal·ligrafia.

L'escriptura de tots els exemplars és la naskhī, excepte en un cas en què és cúfica.

Es fa difícil determinar la data de l'ocultament. En general, les peces es troben gastades, excepte l'exemplar de Menorca, cosa normal atesa la proximitat de la seca. Els ocultaments no corresponen necessàriament a un moment d'instabilitat política, però tal vegada calgui relacionar-los amb el moment de la conquesta de 1287.

Pel que fa a les troballes individuals, comptem amb les seques següents:

— Fās	2
— Sabta	1
— Tilimsān (?)	1
○ ⊙ ○	1
○ ● ○	1
○ ○ ○	1
○○○●○○○	1
○ ○ ○ ○	1
— Seca il·legible	2
— Sense seca	1
— Frustrades	3

Les dues peces amb seca Fās són d'encunys diferents; la seca Tilimsān és dubtosa. Les tres peces amb marca de seca ○○○, una d'elles amb escriptura cúfica, corresponen a Fas. La marca de seca ○○● s'atribueix presumptament a Siyilmāsa (FONTENLA BALLESTA, S. 1984), i en efecte, el dirham està encunyat d'una manera prou mediocre, com és característic en aquesta seca (BEL, A. 1933).

Com es pot veure, les dades proporcionades pel tresoret i per les troballes individuals són força coincidents. Destaca el predomini gairebé absolut de les seques africanes, en particular de Fas, respecte a la qual cal assenyalar que del total de quatre exemplars amb seca tres són de diferent encuny, igual que els que presenten la marca de seca, la qual cosa ens indica la gran aflluència de dirham d'aquesta seca, probablement la més activa durant el període almohade. Les altres dues seques, Sabta i Tilimsan, també eren, per aquest ordre i després de Fās, les més actives.

Al tresor almohade de Mallorca, les seques de les semidobles d'or són precisament Fās i Sabta, encunyades en temps de 'Abu Ya' qūb Yūsuf (558-580/1163-1184). Els dos dirham del conjunt no tenen seca ni marques de seca (Conselleria de Cultura, 1991).

A Eivissa, una semidobla batuda a nom d'Abū Muhammad 'Abd Al Mu' min b' Alī (524-558/1129-1162) també és de la seca Fās (ROSSELLÓ BORDOY, G. 1985).

L'aprovisionament de moneda de les seques africanes s'explica no tan sols pels elevats volums de les emissions, sinó també per les relacions, demostrades i prou intenses, entre Menorca, el Magrib i Ifrīqiya en temps d'Abu'Utman sa'id b. Hakam (MOLINA LÓPEZ, E. 1982). Comptem també amb una referència concreta d'un viatge comercial entre Menorca i Ceuta, aleshores una important potència comercial, l'any 1240 (ROSSELLÓ VAQUER, R. 1980). Assenyalàvem abans que estan plenament documentades les relacions entre Menorca i Ifrīqiya. Per aquest motiu, calia esperar la presència de numerari batut a seques d'Ifrīqiya, com BiĀya i Tūnis; concretament, BiĀya es troba molt pròxima geogràficament a Menorca i era una seca bastant activa, a jutjar per l'apreciable quantitat dels seus dirhams que apareixen als tresorers africans i peninsulars.

També consten relacions amb Sarq al-Andalus, on hi havia diverses seques almohades, com Dénia, València i Múrcia. Aquesta darrera era la més activa, amb abundants exemplars als tresorers africans i peninsulars. També, doncs, calia esperar-ne alguna presència. És possible que, en aquest cas, no hi hagi correspondència entre els contactes personals i els contactes comercials. En efecte, el període comprès entre els anys 1232 i 1245 correspon a l'enfonsament del poder musulmà a Sarq al-Andalus, amb un seguit de revoltes que van sotragar tota la regió fins a la dècada del 1270, circumstàncies ben poc adequades per als intercanvis comercials.

Un comentari a part mereix la seca Mānurqa. El primer aspecte que cal considerar és el de la pròpia grafia utilitzada *مانرقة*, únicament documentada en aquestes monedes en lloc de l'habitual *منورقة*, transcrit Mānurqa o Miñurqa.⁸

La grafia utilitzada probablement reflecteix la vocalització vacil·lant de molts topònims d'origen no àrab; en tot cas, permet diferenciar sense dubtes les seques de Mallorca i Menorca, indistingibles amb la grafia habitual amb absència dels punts diacrítics. La seca Mānurqa va ser citada per primera vegada per Codera (1874). Campaner (1879) descriu el dirham i publicà un gravat on figura juntament amb el de Māyurqa, amb la indicació que es tractava de dues monedes escasses. La peça de Menorca era propietat de Pascual Gayangos i l'empremta utilitzada per Campaner per fer el gravat li va proporcionar Codera, amb l'observació que «... de este punto (Menorca) no conozco más que ésa» (MATEU LLOPIS, F. 1954). Vives

8. Sobre la grafia i la vocalització del nom àrab de Menorca vegeu Mikel de ESPALZA i altres, «Sobre la arabització de los nombres de las Baleares», a *Les Illes Orientals d'Al-Andalus*, Palma, 1987, p. 173-179; J. VALLVÉ BERMEO, «La división territorial de la España Musulmana», Madrid, CSIC, 1986, p. 97, 99-100, 109, 333-334.

Escudero (1893) cita dos exemplars més, un de la seva col·lecció i un altre del propi Codera. Rivero (1933) publicà una fotografia del dirham de Menorca (lám. III, núm. 138), únicament de la IA. La moneda, del Museu Arqueològic Nacional, aparentment es troba molt gastada i doblegada, i no es veu la seca a la fotografia. Al Gabinet Numismàtic de Catalunya hi ha dos exemplars més (GINER, M. A. i SENABRE, J. D. 1977), amb la seca ben visible.⁹

Per la nostra part, l'únic exemplar que hem tingut ocasió de veure és el d'aquest recull. Sembla, per tant, que com assenyalava Campaner, es tracta d'una moneda poc freqüent.

Revisant la bibliografia sobre troballes de moneda almohade, hom pot constatar la presència d'exemplars de la seca Māyurqa, tant al nord d'Àfrica, Arcila (FONTENLA BALLESTA, S. 1984), Tlemecen (BEL. A. 1933), Cabo de Agua (GUASTAVINO GALLENT, G. 1955), Alger (localitat indeterminada) (MUSEE D'ARGEL, 1984), com a la Península, encara que amb menys freqüència: Cehegin (Múrcia) (LILLO CARPIO, P. A. 1983) i Villavieja de Nules (Castelló) (BARCELÓ TORRES, M. C. 1976).

Es tracta sempre d'un o dos exemplars i, significativament, el lloc de la troballa és una localitat costanera o, almenys, no gaire allunyada del mar. Les troballes de l'interior, tant a Àfrica (Beni Ammart) com a la península (Monforte, Algodonales, el Pedroso, Jerez), no contenen dirhams de Māyurqa. En cap d'aquestes troballes figuren monedes de la seca de Mānurqa; la majoria dels conjunts citats abans poden datar-se entorn de la dècada del 1240, encara que amb dades ben poc segures. Significa això que la seca menorquina no va entrar en activitat abans d'aquests anys? Com en tantes altres coses, es fa difícil respondre això. Sigui el que sigui, ens sembla poc probable el funcionament simultani de les dues seques illenques, malgrat l'existència de nombroses seques (més de vint) que batien els dirhams de tipus almohade.

A títol d'hipòtesi, suposem que l'encunyació de dirhams amb la seca Mānurqa degué iniciar-se arran del Tractat de Capdepera (1231). En el tractat no es parla de pagaments en metàl·lic, però la *Crònica de Jaume I* fa referència a la imposició addicional de dos-cents besants anuals (BARCELÓ, M. 1984-b). La documentació posterior recull els pagaments corresponents als anys 1253, 1263, 1265-67, 1273-74, 1280 i 1285 i utilitza els termes «besants d'argent» i «besants d'argent moneda menorquina» per designar la moneda amb la qual es feia el pagament. Algunes transaccions comercials dels anys 1243 i 1247 també es fan amb «besants menorquins» o «besants d'argent menorquins» (ROSSELLÓ VAQUER, R. 1980). Altres transaccions comercials realitzades a Mallorca entre els anys 1247 i 1276 reflecteixen el tribut menorquí. La moneda citada torna a ser el «besant de Menorca» (SOTO I COMPANY, R. 1979). La designació sembla prou específica com

9. En aquest treball la transcripció àrab de la seca correspon a Mursiya i no a Mānurqa. Hem tingut ocasió d'estudiar les monedes almohades del Gabinet Numismàtic de Catalunya, suposadament de la seca Mānurqa: ens sembla evident que no corresponen a Mānurqa.

per suposar que es refereix a la moneda pròpia de Menorca i no solament a la moneda procedent de Menorca.

El «besant d'argent» era el terme occidental per designar el dirham almohade; era la moneda de referència comuna entre el sarrains quan tractaven amb la Corona.¹⁰ Així, doncs, en les anteriors referències, en què figura el terme «besant», cal llegir «dirham». Com podem veure, la referència més antiga es remunta a l'any 1243, cosa que sembla reforçar el que dèiem sobre l'inici de les encunyacions del dirhams de Menorca. Probablement, aquestes encunyacions tenen a veure amb la necessitat de numerari per part dels musulmans menorquins per fer front al tribut imposat per Jaume I; caldria determinar si la xifra exigida representava una suma prou considerable com per superar les possibilitats d'aprovisionament de moneda procedent d'altres seques. El drenatge de moneda menorquina cap a Mallorca i altres terres de la Corona d'Aragó podria ser una de les raons de l'escàs nombre d'exemplars coneguts.

B) Pseudodirham

Es tracta de dos dirhams (núm. 85 i 86) de coure; un d'ells conserva encara restes de bany de plata. Cap dels dos porta seca ni marques de seca. El pes, la cal·ligrafia i les dimensions coincideixen amb els valors habituals dels dirhams de plata, excepte una manca de pes molt lleugera.. Hazard recull un dirham d'aquest tipus sense seca, i un altre de la seca Fās. Podria tractar-se d'una falsificació intencionada per part de la seca oficial, diferent de falsificacions més grolleres, com la documentada a Múrcia, sense seca, probablement d'època cristiana (FONTENLA BALLESTA, S. 1988-c).

C) Semidirham

Quatre exemplars, a nom d'Abd al-Mu' min b.'Alī, bastant gastats, amb perforacions i tots d'encunys diferents. Únicament el núm. 90 porta seca, Māyurqa, desconeguda fins ara en relació amb els semidirham. L'estat molt degradat de la moneda en dificulta la lectura, que de totes maneres és bastant segura.

La grafia de la seca presenta variacions respecte a la que figura al dirham publicat per Campaner i a la reimpressió de l'obra de Vives Escudero, on figura una fotografia d'un dirham de la col·lecció de R. Morgenstern. A la citada fotografia, la lletra *yā* té els punts diacrítics, com al semidirham, detall no recollit per Campaner, mentre que la *tā marbūta* final, ben evident en els dos casos, sembla absent al semidirham. El lloc on figura la seca, a la part inferior de la IA, no és l'habitual.

10. J. BOFET I SISÓ, «Les monedes catalanes», Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908-1911, vol. II, p. 57; F. MATEU I LLOPIS, «Glosario Hispánico de Numismática», Barcelona, CSIC, 1964, p. 17-20; R. I. BURNS, «Colonialisme medieval», València, 1987, p. 54-61, 113-120.

Hom havia suposat que els semidirhams només s'encunyaven a la península i a determinades seques (FONTENLA BALLESTA, S. 1988-a), però l'aparició d'aquest de Mallorca i la constatació que a Bîyaya també se n'encunyaven (MUSEE D'ARGEL, 1984) permet suposar que el fenomen era més general i que moltes, si no totes les seques que batien dirhams també van produir fraccions.

D) Quarts de dirham

Quatre exemplars, també molt gastats, un dels quals, el núm. 91, és una probable encunyació a nom d'Abd al-Mumin, poc freqüent. Els altres tres són quarts de dirham anònims del tipus V. 2209, considerats per Codera i Vives com encunyacions nassarites, i així ho suggereix un text d'Ibn al Jafib (RODRÍGUEZ LORENTE, J. J., FONTENLA BALLESTA, S. 1988), però no es coneixen peces de la seca Granada i sí de les seques Còrdova i Ceuta (RODRÍGUEZ LORENTE, J. J., TAWFIQ IBRAHIM, 1987).

També se n'encunyaven a Menorca, com ho demostra la troballa, a Santa Àgueda, d'un encuny on figura la IIA d'una moneda d'aquest tipus, malauradament sense nom de seca (BALAGUER, A. M. 1988-b). L'ornamentació que apareix a l'encuny no figura a cap dels exemplars que coneixem; per tant, de moment, les peces batudes amb aquest encuny encara no han aparegut.

Hem de destacar la relativa abundància d'aquest tipus de moneda a Menorca, que apareix rarament en altres indrets. L'únic exemplar que coneixem aparegut en un tresoret correspon a la troballa de Villavieja de Nules.

També podem afegir, amb reserves, a les seques abans citades la de Fās, que malauradament llegim amb dificultats a causa del mal estat en què es troba la moneda. La seca apareix a la part inferior de la IIA, al núm. 95 (A. Medina).

Quant a la cronologia d'aquests quarts de dirham, assenyalem que l'exemplar de Còrdova no pot ser posterior a l'any 1236, any de la conquesta cristiana de la ciutat, i que el conjunt de Villavieja de Nules no pot ser gaire posterior a la conquesta cristiana de la zona, cap a l'any 1238; els exemplars nassarites poden correspondre als primers temps de la dinastia (FONTENLA BALLESTA, S. 1988-b).

E) Cospells sense encunyar

Juntament amb l'encuny per batre quarts de dirham, Balaguer publicà quatre cospells verges, trobats al mateix lloc. Les mides i els pesos corresponen a mitjos dirham i, per tant, es tractaria de cospells preparats per encunyar.

Amb independència de tal possibilitat, resulta que aquests cospells són relativament freqüents pertot arreu de l'illa, amb pesos i mides que corresponen a mitjos i a quarts de dirham. Aquesta localització a diversos indrets exclou la possibilitat que tots els exemplars siguin cospells preparats per encunyar. En aquest recull presentem únicament cinc exemplars, però, segons les nostres informacions, la quantitat real és molt superior.

La nostra opinió és que es tracta de vertadera moneda fraccionària. L'abundància de les fraccions de dirham i l'estat de desgast en què es troben, suggereix una certa penúria de moneda fraccionària, no coberta per les encunyacions. D'alta banda, és evident que en l'època almohade no es va utilitzar el recurs de fragmentar moneda per tal d'obtenir numerari fraccionari; no coneixem ni un sol exemplar fragmentat amb aquesta finalitat, ja que les rares peces fragmentades o incompletes ho són a causa de trencaments accidentals.

Els motius podrien ser de tipus religiós: hom s'oposaria a rompre monedes i a mutilar la professió de fe musulmana o el nom de Déu, mentre que no hi hauria problemes per sotmetre les monedes a altres manipulacions, com la perforació, per utilitzar-les com a amulets o adorns.

CONCLUSIONS

Abans de qualsevol consideració, cal determinar la significació global de les peces estudiades, és a dir, són representatives del numerari circulant en cada moment? La presència aclaparadora de moneda fraccionària i de moneda fragmentada ens indica que els exemplars recollits corresponen a moneda de poc valor, perduda accidentalment i no recuperada. Com hem indicat repetidament, cal suposar que la moneda sencera de plata, i evidentment, la d'or degueren utilitzar-se per als pagaments fiscals o per tesauritzar-se, motiu pel qual estan gairebé absents del numerari circulant al medi rural.

Cal insistir en aquest darrer punt: la mostra continguda al recull és essencialment d'origen rural i seria un reflex del numerari utilitzat per a les petites transaccions comercials en aquest medi.

A part d'això, podem assenyalar altres aspectes concrets:

1) És destacable la relativa escassetat de moneda islàmica, en comparació amb l'abundant numerari romà, circumstància ja observada per Antoni Ramis i Ramis.¹¹ Un fenomen semblant s'ha descrit a Eivissa (COSTA, B., FERNÁNDEZ, J. H. 1985). Sembla, per tant, que al medi rural la circulació monetària no era gaire intensa. Cal tenir en consideració, no obstant això, la circulació probable de numerari no islàmic (romà i bizantí) de coure, atesa l'escassetat de *fals*. La troballa de Binissaid demostra també la petita presència (quatre exemplars entre mil dues-centes peces musulmanes) de moneda dels regnes cristians.

2) En els casos en què hem pogut determinar la procedència exacta de les peces, resulta que la majoria de vegades es tracta dels vells poblats talaiòtics, reutilitzats repetidament almenys fins a l'època musulmana (ORFILA PONS, M., SINTES ESPASA, G. 1984).

11. Flaquer (1963) transcriu una carta d'A. Ramis i Ramis al Sr. Rottiers (1830): «He tenido siempre a la vista el encargo que V. me hizo de recogerle cuantas monedas arábigas se presentaran... rara vez se descubren algunas...».

3) La moneda islàmica degué introduir-se a Menorca molt abans de la conquesta del 902, encara que de manera esporàdica. El flux regular de numerari islàmic no s'estableix fins als temps d'Abd al-Rahman III, la qual cosa concorda amb les dades històriques. Simultàniament, com a la resta d'al-Andalus, també apareix el numerari fatimita.

4) Hi ha una important presència de moneda de la taifa de Dénia, en especial de peces batudes per Alī Iqbal al-Dawla. Les monedes d'altres taifes són rares i, probablement, són testimoni dels intercanvis comercials entre aquesta taifa i els seus veïns peninsulars.

5) La presència de peces de la taifa independent és inferior al que calia esperar. És destacable l'existència de fraccions de dirham de tipologia influïda pels quirats almoràvits.

6) El numerari almoràvit es troba representat, principalment, per moneda de tipus taifa, que correspon a numerari de baix valor intrínsec.

El numerari atribuït als Banū Gāniya, del tipus de les taifes, és abundant. Han aparegut, també, encunyacions que segueixen la tipologia almoràvit. Per similituds amb la llegenda dels seus dinars, les considerem, de moment, dels temps d'Ishaq b. Gāniya.

7) La moneda de tipus almohade és la predominant dins el recull. És destacable la presència gairebé exclusiva de peces batudes a les seques africanes, particularment Fās, i un nou exemplar de la seca de Menorca.

Les fraccions de dirham representen una proporció important, amb l'evidència d'una llarga utilització, cosa que és coherent amb el que assenyalàvem respecte a la circulació majoritària de moneda de poc valor.

És una novetat l'aparició d'un semidirham amb la seca Mayūrqa i un quart amb la seca Fās (dubtosa), i també la utilització de cospells sense encunyar com a moneda fraccionària.

8) L'inici de l'activitat de la seca de Menorca probablement està relacionada amb les exigències tributàries derivades del Tractat de Capdepera. L'absència de dirhams amb la seca de Manūrqa als tresorers de moneda almohade, datats entorn dels anys 1240, i la primera menció de «besants menorquins» l'any 1243 són indicis favorables a aquesta hipòtesi.

La seca menorquina no es limitaria a la producció de dirhams, sinó que, segons dades recents, també s'encunyaven quarts de dirham. Segons assenyalàvem abans, la utilització de cospells sense encunyar suggereix l'existència d'una demanda de moneda fraccionària no satisfeta amb les peces encunyades. Si aquesta situació té res a veure amb l'inici de les encunyacions de quarts de dirham, no podem esbrinar-ho per ara, com tampoc sabem explicar el motiu pel qual la seca es trobava en un castell de l'interior de l'illa i no a l'alcàsser de Madina Manūrqa, seu del poder polític.

9) La fragmentació de la moneda degué ésser una pràctica molt corrent, com ho demostra l'elevada proporció de fragments que formen aquest recull. El fenomen

afecta totes les èpoques, però de manera desigual: el numerari emiral es troba gairebé intacte, amb cert grau de fragmentació el califal i molt fragmental el de les taifes. L'almoràvit està gairebé exempt d'aquestes manipulacions, però cal recordar que la major part de les peces almoràvits són precisament fraccions. No hem constatat la fragmentació intencionada de cap peça almohade.

La fragmentació s'interpreta com un indicatiu que, per mor de l'elevat valor intrínsec de les peces senceres, hi havia necessitat de proveir-se de moneda fraccionària, utilitzada en els intercanvis comercials a petita escala. Com a conseqüència, aquests intercanvis monetaris és evident que es feien «a pes» (CANTO GARCÍA, A. 1988; BARCELÓ, M. 1983).

10) Una altra manipulació corrent és la perforació amb un, dos o quatre forats. És una pràctica que afecta totes les èpoques, inclosa l'almohade. S'ha interpretat de molt diverses maneres, des d'una forma de desmonetització (CANTO GARCÍA, A. 1986), fins a la utilització de les monedes com a penjolls a fi de fer-les servir com a amulets quan presenten dues perforacions, o com adorns de la roba quan presenten dues perforacions en llocs oposats (TAWFIQ IBRAHIM, 1988; BOFARULL I COMENGE, A. 1989).

BIBLIOGRAFIA

BALAGUER PRUNÉS, A. M. 1988. «Las emisiones transicionales Arabe-Musulmanas de Al Andaluz: nueva síntesis». *I Jarique de Estudios Numismáticos Hispano-Arabes*. Zaragoza, p. 11-28.

1988-b. «Encuny monetari Almohade». *Acta Numismàtica*, núm. 17-18, p. 207-217.

BARCELÓ PERELLÓ, M. 1972. «Sobre algunos fulus contemporáneos a la conquista de Hispania por los árabe-musulmanes». *Bol. Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XXXIV, p. 1-42.

1977. «Un fals de *ÿihād* encunyat a Tanÿa probablement abans de 92/711». *Acta Numismàtica*, núm. VII, p. 187-189.

1978. «Dos dirhems encunyats a Madīnat Mayūrqa el 480/1087-1088 i 494/1100». *Acta Numismàtica*, núm. VIII, p. 135-137.

1979. «El fals normand de Sicília trobat al castell de Santueri (Felanirx-Mallorca)» *Symposium Numismático de Barcelona*, p. 356-357.

1983. «Assaig d'un Corpus numismàtic de la Taifa Amirida de Danya Mayūrqa (436-468)». *Actas del IV Coloquio Hispano-Tunecino, Palma de Mallorca (1979)*, [Madrid], p. 43-57.

1984-a. «Expedicions militars i projectes d'atac contra les illes orientals d'Al Andalus (Al-Jaza'ir Al-Sharqiya li-I-Andalus) abans de la conquesta catalana (1229)». *Quaderns de Ca la Gran Cristiana*/2, [Museu de Mallorca], p. 59-75.

1984-b. «El tractat de Capdepera de 17 de juny de 1231 entre Jaume I i Abu 'Abd Allah Muhammad de Manurqa. Sobre la funció social i política dels fuqaha». *Quaderns de Ca la Gran Cristiana*/2, [Museu de Mallorca], p. 77-87.

1984-c. «Un text sobre Mayurqa i un altre sobre Yabisa». *Quaderns de Ca la Gran Cristiana*/2, [Museu de Mallorca], p. 55-58.

1985. «Un estudio sobre la estructura fiscal y procedimientos contables del Emirato Omeya de Córdoba (138-300/755-912) y del Califato (300-366/912-976)». *Acta Mediavalia*, 5-6. 1984-85. p. 45-72.

BARCELÓ TORRES Ma. 1976. «Hallazgos de monedas almohades en Villavieja de Nules». *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*. Núm. 3. Castellón p. 301-302.

BEL, A. 1933. «Contribution a l'etude des dirhems de l'epoque Almohade». *Hesperis*, fasc. I-II. p. 1-68.

BOFARULL I COMENGE, A. 1985. «Una troballa de monedes àrabs a Lorca». *Acta Numismàtica*, 15. p. 183-189.

1989. «Els dirhems perforats». *Acta Numismàtica*, 19. p. 115-126.

CAMPANER Y FUERTES, A. 1879. *Numismàtica Balear*. Palma de Mallorca. p. 41-64, 255-258.

1888. «Bosquejo histórico de la dominación islamita en las Islas Baleares». Edició de Miquel Font i Govern Balear. Inclou pròleg de G. Rosselló Bordoy i «Informe crítico de F. Codera y Zaidín sobre la Dominación Islamita de Campaner». Palma de Mallorca, 1987

CANTO GARCÍA, A. 1986. «Perforations in coins of the Andalusian Umayyad Caliphate: a form of demonetization?». *Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area*. Aviles. p. 345-360.

1988. «El período Omeya. El Emirato. La aparición de la tipología califal, Abd Al Rahman III; sus sucesores». *I Jarique...* p. 29-41.

CANTO, A.; CARDITO, L.; MARTÍNEZ, C. 1989. «La metrología del Califato de Córdoba: las emisiones de plata de las cecas de Al Andalus y Madinat al Zahra en el período 321-399/933-1008 (9)». *Gaceta Numismática ANE* 94-95. p. 41-54.

CODERA Y ZAIDÍN, F., 1874. *Cecas arábigo-españolas*. Madrid.

1879. *Tratado de Numismática Árábigo-Española*. Madrid.

CONSELLERIA DE CULTURA GOVERN BALEAR, 1991, «El tesoro d'època almohade» p. 12-15.

COSTA, B.; FERNÁNDEZ, J.H. 1985 *Les Pitiüses a l'època musulmana. (Exposició)* Museu d'Eivissa. Eivissa. p. 49-50.

DOMENECH BELDA, C. 1991. «El hallazgo de dirhames califales de Almoradí (Alacant)». *Estudios Numismáticos Valencianos*, núm. 6. València.

EPALZA, M., 1987. «Los cristianos en las Baleares musulmanas». *Le Illes Orientals d'Al Andalus*. Palma de Mallorca, p. 133-143.

FERNÁNDEZ-CHICARRO, C. 1974. «Hallazgos numismáticos de Sevilla en 1972». *Numisma*, XXIII-XXIV (1973-1974), p. 361-380.

FLAQUER Y FABREGAS, J. 1923. «Bibliografía Numismática Menorquina». *Revista de Menorca*, 5a. época. Maó. p. 308-310.

1963. «La estela arábigo de Llucassaldent». *Revista de Menorca*, 7a. época. Maó. pàg. 31-37.

FONTENLA BALLESTA, S. 1984. «Un tesoro de dirhemes almohades de Arcila». *Gaceta Numismática*, 74-75, p. 153-173.

1988-a. «La numismática Almohade». *I Jarique...* p. 67-88.

1988-b. «Un intento de sistematización de la plata nasri». *I Jarique...* p. 141-144.

1988-c. «Los hallazgos numismáticos de los baños árabes de Santa Eulalia (Múrcia)». *Bol. Asoc. Española de Orientalistas*. Madrid.

1988-d. «Contribución al estudio de la metrología Hispano-Arabe. La plata nasri». *Al Qantara*, Vol. IX fasc. 2. p. 475-487.

GÁLVEZ, E.; OLIVA, D.; VALENCIA, R. 1983. «Un tesoro de dirhemes almohades del Museo Arqueológico de Sevilla». *Numisma* núm. 180-185. p. 291-329.

GINER, M.A. 1979. «Acuñaciones d'Al Murtadà y Mubassir (480-508 /1087-1115)». *Symposium Numismático de Barcelona*. T. II. p. 358-363.

GINER, M.A.; SENABRE, J.D. 1977. «Monedas Almohades de plata del Gabinete Numismático de Cataluña». *Gaceta Numismática* núm. 44. p. 18-31.

GUASTAVINO GALLENT, G. 1955. «Notas de numismática magrebí. I. El tesorillo almohade de Cabo de Agua». *Tamuda*, III, 1. p. 116-121.

1957. «Las monedas árabes de la Biblioteca General de Tetuán». *Tamuda*, p. 229-232.

GUICHARD, P. 1987. «L'integration des Baleares au pouvoir ameyyade de Cordoue». *Les Illes Orientals d'Al Andalus*. Palma de Mallorca. p. 55-71.

HAZARD, H.W. 1952. *The Numismatic History of Late Medieval North Africa*. American Numismatic Society. New York.

HERNÁNDEZ SANZ, F. 1908. *Compendio de Geografía e Historia de la Isla de Menorca*. Maó. p. 137-168.

KASSIS, H. 1988. «Notas históricas sobre las monedas de los Almorávides». *I Jarique...* pàg. 55-66. 1990. «Les taifes Almoràvides». *II Jarique de Numismàtica Hispano-Arab*. Lleida, juny 1988. p. 51-91.

LANE POOLE, S. 1879. *Catalogue of Oriental Coins, IV: The coinage of the fatimee khaleefes*. London. [Reimpresió Arnaldo Forni], Bologna, 1967.

LAVOIX, H. 1891. *Catalogue des monnaies musulmanes de la bibliothèque Nationale: Espagne et Afrique*, vol. II. París [Reimpresió Arnaldo Forni], Bologna 1977.

Ídem *Egypte et Syrie*. Vol. III. París. p. 31-175.

LILLO CARPIO, P.A.; MELGARES GUERRERO, J.A. «El tesorillo de dirhemes almohades de Cehegin (Murcia)». *Miscelania medieval de Murcia*. [Dep. H. Medieval U. Murcia]. p. 10-18.

LLORENS, Ma. 1985. «Hallazgo de monedas de Monforte (Alacant). Parte III. Monedas Arabes». *Rev. Saguntum* núm. 19. p. 357-365.

MARTINEZ SALVADOR, C., 1990. «Moneda fatimi en hallazgos peninsulares». *Gaceta Numismática* 97-98. p. 135-141.

MATEU Y LLOPIS, F. 1954. «Cartas de D. Francisco Codera a D. Alvaro Campaner sobre numismática Hispano-Arábica (187501891)». *Numario Hispánico*, T. III núm. 5. p. 55-86.

1955. «Hallazgos monetarios (XII)». *Numario Hispánico*. p. 135. núm. 776.

MEDINA, A. 1988. «Five girats of Al Mutawakkil of Badajoz». *Problems of medieval coinage in the Iberian area*. Santarem. p. 187-190.

MEDINA GOMEZ, A., 1992, *Monedas hispano-musulmanas*. Toledo.

MILES, G.C. 1950. *The coinage of the Umayyads of Spain*. The American Numismatic Society. New York.

1954. *Coins of the Spanish Muluk al-Tawif*. The American Numismatic Society. New York.

1957. *Fatimid Coins*. The American Numismatic Society. Notes and Monographs núm. 121. New York.

MITCHNER, M. 1977, *The World of Islam*. London.

MOLINA LÓPEZ, E. 1982. «El Gobierno independiente de Menorca y sus relaciones con Al-Andalus e Ifriqiya. El Kitab Lubab Al-Albab, una nueva fuente para la historia del Occidente musulmán.» *Revista de Menorca*, 7a. Epoca, 1r. Trimestre. p. 5-88.

MOLL, B., 1993 «Sobre les encunyacions al-moràvids de les Balears» *Acta Numismàtica*, 21-23, p.265-378.

MORGENSTERN, R. 1984. «Fragmentos de dirhems acuñados en Madina Mayurqa». *Acta Numismàtica*, 14, p. 161-165.

1985. «Monedas árabes de bronce y plata del Museo de Mallorca». *Acta Numismàtica*, 15. p. 191-196.

MUSÉE ARGEL. 1984. *Les monnaies musulmanes d'après la collection du Musée Nationale des antiquites*.

NAVASCUES, J. 1956. «Rectificaciones en monedas Hispano-Arabes». *Numario Hispánico*, V. p. 233-261.

OLEO Y QUADRADO, R., 1876. *Historia de la Isla de Menorca*. T. II. Ciutadella. p. 433-436.

ORFILA PONS, M.; SINTES ESPASA, G. 1984. «Estudio preliminar sobre perduración del hábitat en los conjuntos talaióticos menorquines». *Mayurqa*, núm. 20, 1980-1984. Palma de Mallorca. p. 26-29 i nota 49.

ORFILA PONS, M.; TUSET, F. 1987. «Hallazgo de época islámica en Son Bou (Menorca)». *Les Illes Orientals d'Al Andalus*. Palma de Mallorca. p. 185-190.

PALACIOS RAFOSO, A.; ARANDA LINARES, C. 1982. «Un tesoro de dirhames almohades en Algodonales». *Estudios de Historia y Arqueología Medievales*. II. [U. Cádiz] pàg. 101-109.

PELLICER I BRU, J. 1986. «On the silver coinage of the Caliphate issued in the name of Hisam II Almowayad Billah (AH 366-403 / 976-1013)». *Problems of Medieval coinage in the iberian area*. Aviles pàg. 181-196.

1988-a. *Al Andalus. Las fuentes y la numismática*. Barcelona.

1988-B. «Metrological considerations on a document concerning the parias paid by Ahmad Al-Muktadir of Saragossa to Sancho IV Garces of Navarre». *Problems of Medieval coinage in the Iberian area*. Santarem.

PRIETO Y VIVES, A. 1915. «La Reforma Numismática de los almohades». *Miscelánea de estudios y textos árabes*. [Junta para ampliación de estudios e investigación científica]. Madrid. p. 13-114.

1926. *Los Reyes de Taifas. Estudio histórico-numismático de los musulmanes españoles en el siglo V de la Hegira (XI de JC)*. Madrid (PV. a les referències).

RADA Y DELGADO, J.D. 1892. *Catálogo de las monedas arabigoespañolas que se conservan en el Museo Arqueológico Nacional*. Madrid.

RETAMERO Y SERRALVO, F. 1990. «Sobre els ocultaments de peces Almoràvits». *Actes II Jarique de Numismàtica Hispano-Arab*. Lleida. p. 221-241.

RIVERO, C.M. 1933. *La moneda arábigo-española*. Madrid.

RODRÍGUEZ LORENTE, J.J. 1982. *Prontuario de la moneda Arábigo-Española*. Madrid.

1984. *Numismática de la Murcia musulmana*. Madrid.

RODRÍGUEZ LORENTE, J.J.; FONTENLA BALLESTA, S. 1988. «Contribución al estudio de la Metrología Hispano-Arabe». *Al Qantara*, IX, 2. Madrid. p. 475-487.

RODRÍGUEZ LORENTE, J.J.; TAWFIQ IBRAHIM. 1985. *Aportación a la Numismática Hispano-Musulmana. Las láminas inéditas de D. Antonio Delgado*. Madrid. p. 80-84.

1987. *Numismática de Ceuta musulmana*. Madrid. p. 180.

ROSELLÓ BORDOY, G. 1968. *L'Islam a les Illes Balears*. Palma de Mallorca.

1977. «Menorca musulmana» *Historia de Menorca*. T.I. M.L. Serra Belabre i altres. Maó. p. 125-165.

1985-a. «Islam andalusi e investigación arqueológica. Estado de la cuestión». *Trabajos del Museo de Mallorca*. núm. 44. Palma de Mallorca. p. 22-3.

1985-b. «Notas para un estudio de Ibiza musulmana». *Trabajos del Museo de Ibiza*, núm. 14. Eivissa. p. 39-49.

1988. «Notas numismáticas: las acuñaciones de época islámica de Sa Nostra», *Trabajos del Museo de Mallorca*, núm. 46. Palma de Mallorca.

ROSSELLÓ VAQUER, R. 1980. «Aportació a la Història Medieval de Menorca. El segle XIII». *Consell Insular de Menorca*. Maó. p. 7-9.

RUBIERA MATA, M.J., 1985. *La Taifa de Denia. Alacant*.

SOLER I BALAGUERO, M. 1990. «Emisiones en la Marca Superior de Al-Andalus». *Actes I Jarique de Numismàtica Hispano-Arab* (1988). Lleida p. 27-50.

SOTO, R. 1979. «Aproximació a l'estudi de la circulació de moneda a Mallorca després de la conquesta (126-1276)». *Symposium Numismàtico de Barcelona*. T. II. p. 388-398.

SPAHR, R. 1976. *Le Monete Siciliane. Dai Bizantini a Carlo I d'angiò (582-1282)*. Zurich-Graz. pàg. 98-171. Lãm. XVIII-XXII.

TAWFIQ IBRAHIM, 1988. «Notas sobre un amuleto andalusí y la problemática de las monedas perforadas». *Bol. Arqueol. Medieval*, 2. p. 137-140.

1990. «Nuevas monedas almorávides de tipo taifas». *Actes II Jarique de Numismàtica Hispano-Arab*. Lleida. p. 259-264.

TRAVAINI, L. 1991. «Aspects of the Sicilian Norman copper coinage in the 12 th. century». *Numismatic Chronicle*, p. 159-174.

VIVES ESCUDERO, A. 1893. *Monedas de las dinastías Árábigo-Españolas*. Reimpressió J.R. Cayón, Madrid, 1978 (V. a les referències).

WALKER, J. 1956. «A Catalogue of the Arab-Byzantine and post-reform Umayyad coins». *A Catalogue of the Muhammadan coins in the British Museum*. T. II. London (W. a les referències).

CATÀLEG

	NÚM. CAT.	DATA	SECA	NÚM. EXEMP.
EMIRAT DEPENDENT				2
- Anònimes	1	?	?	
	2	?	?	

EMIRAT INDEPENDENT				
- Hišām I	3	175/791	al-Andalus	

	NÚM. CAT.	DATA	SECA	NÚM. EXEMP.	
- 'Abd al-Raḥmān II	4	211/826	al-Andalus		
- Muḥammad I	5	239/853	al-Andalus		

AGLABITES					
Abū Ishāq Ibrāhim II	7	27x/883-92	?	1	

CALIFAT DE CÒRDOVA					
- 'Abd al-Raḥmān III	8	330/941	al-Andalus	6	
	9	342/953	M. al-Zahra'		
- al Ḥakam II	10	35x/962-	M. al-Zahra'		
	11	351-6/962-6	M. al-Zahra'		
	12	?	?		
- Hisām II	13	366/977	al- Andalus		

CALIFAT FATIMITA					
I					
- al-Zāhir	14	?	?		

T. DÉNIA/MALLORCA					
- Mu'yāhid	15	436/1044	Daniya?	10	
	16	43x	?		
- 'Alī	17	4x7	Daniya		
	18	?	Mayurqa		
	19	437/1045	Daniya?		
	20	455/1063	Daniya?		
	21	446-55	Daniya?		
	22	?	Daniya?		
	23	?	?		
	24	?	?		

T. INDEPENDENT					
- al-Murtaḍā	25	?	Mayurqa		7
	26	?	?		
	27	?	?		
	28	?	?		
	29	?	?		
- Mubāssir ^{vv}	30	?	?		
	31	?	?		

T. ALMERIA					
- Anònim	32	440-4/1098-02	?	1	

T. SARAGOSSA					
- al-Muqtadir	33	441-75/1049-82	Saraqusta ?	1	

	NÚM. CAT.	DATA	SECA	NÚM. EXEMP.
T. VALÈNCIA				1
- al-Manšūr	34	435-40/1043-48	?	
ALMORÀVITS				5
- 'Alī b. Yūsuf	35	532-37/1137-42	?	
	36	508/1114?	Mursiya ?	
	37	519/1125?	Garnâta?	
	38	509/1115?	Saraqusta?	
- Anònim	39	?	Garnâta	
BANŪ GĀNIYA				15
- Anònim	40	?	?	
	41	?	?	
	42	?	?	
	43	?	?	
	44	?	?	
	45	?	?	
	46	?	?	
	47	?	Mayūrqa	
	48	?	?	
	49	?	?	
	50	?	?	
	51	?	?	
	52	?	?	
	53	?	?	
	54	?	?	
NORMANDS				1
- Guillem I	55	550/1155	Masina	
ALMOHADES				45
-Dirham				31
	56	oo	—	
	57	—	—	
	58	—	—	
	59	o ⊙ o ○ o ⊙ o	—	
	60	—	—	
	61	—	—	
	62	—	—	
	63	—	—	
	64	—	—	
	65	631-686/1231-87?	Manūrqa	
	66	558-668/1162-1269	Fās	
	67	558-668/1162-1269	Fās	
	68	—	—	
	69	558-640/1162-1242	Tilimsan?	
	70	558-668/1162-1269	Sabta	
	71	—	Fās	
	72	—	Fās	
	73	o ⊙ o	—	
	74	o ○ o	—	

	NÚM. CAT.	DATA	SECA	NÚM. EXEMP.
	75	●●●●●●●●		
	76	●●		
	77	○●○●		
	78	○●		
	79	—	—	
	80	—	—	
	81	—	—	
	82	—	—	
	83	—	—	
	84	○●○		
	85	—	—	
- Semidirham	86	—		4
	87	—	—	
	88	—	—	
	89	—	—	
- Quarts de dirham	90	599-627/1202-29	Mayūrqa	5
	92	—	—	
	93	—	—	
	94	—	—	
- Cospells	95	—	Fās	5
	96 a 100			

I - EMIRAT DEPENDENT

Encunyacions anònimes

Núm. 1. Fals. Bronze ↑↑

d: 12 mm p: 1.7806 gr.

Seca: ?

Data: s. I H/principis s. VIII dC

Referència: W. 684/Miles 26

Procedència: Tot-lluc (Ciutadella)

IIA

محمد /
سول الله

لا ا له /
لا الله

Núm. 2. Fals. Bronze. ↑↑

d: 12 mm p: 1.7650 gr

Seca: ?

Data: com el núm. 1.

Referència: com el núm. 1.

Procedència: com el núm. 1.

IIA

محمد /
سول الله

لا ا له /
لا الله

Observacions.- Les dues monedes tenen les llegendes incompletes, ja que es van encunyar damunt un cospell més petit que l'encuny. Per aquest motiu, hi ha diferències considerables en mida i pes respecte de les descrites per Walker i Miles.

II- EMIRAT INDEPENDENT
HISĀM I (172-180 H / 788-796 dC)

Núm. 3. Dirham (una perforació). Plata. ↑↑

d: 27 mm

Seca: al-Andalus.

Data: 175 H / 791 dC

Referència: V. 73 / Miles 66

Procedència: Torrepetxina (Ciutadella)

IIA

الله احد الله
الصد لم يلدو
لم يو لدولم يكن
له كفوا احد

IA

لا له ا لا
الله و حد ه
لا شر يك له

IAM:

بسم الله مبريطا الدرهم بالاندلس سنة خمس وثمانين و مئتين

IIAM: سبده رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق . على الدين كله ولو المركرون

Observacions.- Variant decorativa, a IAM no recollida per Miles.

*ABD AL-RAHMÂN II
(206-238 H / 821-852 dC)

Núm. 4. Dirham (fragment). Plata. ↑ →

d: 25 mm p: 0,1044 gr

Seca: al-Andalus

Data: xII (211 H/826 dC)

Referència: V. 134 / Miles 102-b

Procedència: Torretrencada

IIA

لله
اد الله
/لدو
/لم يكن
/احد

IA

/د/
لا شريك له

IAM: /هم بالاندلس سنة حدى عشر

IIAM: /ارسله بالهدى ودين الحق بط/

MUHAMMAD I (238-273 H / 852-886 dC)

Núm. 5. Dirham. Plata. ↑ ↑

d: 24 mm p: 1.5140 gr

Seca: al-Andalus

Data: 239 H / 853 dC

Referència: V. 226 / Miles 131-a

Procedència: Torrenova (Ciutadella)

IIA

com el núm. 3

IA

com el núm. 3

IAM: بسم الله ضرب هذا الدرهم بالاندلس سنة تسع وثلثين و مئتين

IIAM: .....الحق يظهره على الدين كله ولو.....

Núm. 6. Dirham. Plata. ↑ ↑

d: 25 mm

p: 1.2650 gr

Seca: al-Andalus

Data: 257 H / 870 dC

Referència: V. 275 / Miles 149

Procedència: Torrenova (Ciutadella)

IIA

رسول

com el núm. 3

IA

com el núm. 3

IAM: بسم الله ضرب هذا الدرهم بالاندلس سنة سبع و خمسين و مائتين

IIAM: رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق يظهره على الدين ولو المركرون

Observacions.- Variant decorativa, a IIA, no recollida per Miles; igual que a la variant 149-a. les paraules رسولين و سبعين بالاندلس tenen terminacions florals.

III- AGLABITES

ABŪ ISĤAQ IBRĀHĪM II
(261-289 H / 875-902 dC)

Núm. 7. Quart de dinar. Or. ↑ ↑

d: 12 mm

p: 1 gr

Seca: no consta

Data: 27 x (270-279 H / 883-892 dC)

Referència: Lavoix 866-68-69-70 / Mitchiner 368

Procedència: Santa Àgueda (Ferrerries)

IIA

غلب
محمد
رسول
الله
ابراهيم

IAM: /رسول/

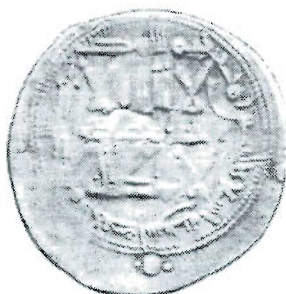
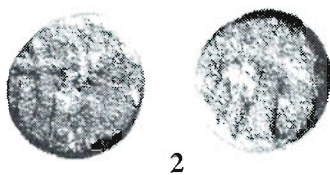
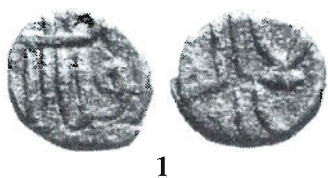
IA

لا اله الا
الله وحده
لا شريك له

IIAM: بسم الله ضرب /سبعين و ثنتين/

Observacions.- LLegendes dels marges incompletes per la utilització d'encuny més gran que el cospell.

IV - CALIFAT DE CÒRDOVA

‘ABD AL-RAĤMĀN III AL-NĀSIR LI DĪN
ALLĀH (300-350 H / 912-961 dC)

Núm. 8. Dirham. Plata. ↑ ↓
d: 26 mm p: 2.79070 gr
Seca: al-Andalus
Data: 330 H / 941 dC.
Referència: V. 396 / Miles 217-b
Procedència: Rafal des Frares (es Mercadal)

IIA	*	IA
الامام الناصر لدين الله عبد الرحمن امير المؤمنين		لا اله الا الله وحده لا شريك له قاسم

IAM: بسم الله ضرب هذا الدرهم بالادلس سنة ثنتين وثلثمائة

IIAM: محمد رسول الله ارسله بالهدى والدين كله ولو كره المشركون

Núm. 9. Dirham. Plata. ↑ ↓
d: 20,5 mm p: 2.1810 gr
Seca: Madinat al-Zahra
Data: x42 (342 H / 953 dC)
Referència: V. 424 / Miles 232-c
Referència: Biniparratxet (Sant Lluís)

IIA		IA
الامام الناصر لدين الله عبد الرحمن امير المؤمنين		لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد

IAM: بسم الله ضرب هذا الدرهم بمدينة الزهراء سنة اثننتين واربعمين

IIAM: محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليطهره على الدين كله

Observacions.- Per falta d'espai, les llegendes dels marges no van caber-hi; així, la missió profètica es troba incompleta i, a la data, hi falta la paraula ثلاث مائة (tres-cents).

AL-ĤAKAM II AL-MUSTANŠIR BI
ALLĀH (350-366 H / 961-976 dC)

Núm. 10. Dirham (fragment). Plata. ↑ ↑
d: 22 mm p: 1.4480 gr
Seca: Madinat al-Zahrā
Data: 35x (351-356 H / 962-966 dC)
Referència: V. 449 / Miles 245-m
Procedència: Son Catlar (Ciutadella)

IIA		IA
عبد الامام الحكم امير المؤمنين		لا اله الا الله

IAM: ابن وثلثمائة / بسم الله ضرب هذا الدرهم

IIAM: محمد رسول الله ارسله بالهدى / ابن كله ولو كره المشركون

Observacions.- Malgrat que la data es troba incompleta, l'atribució a l'any 353 H/964 dC és força segura, atesa la identificació amb Miles 245-m.

Núm. 11. Dirham (fragment). Plata. ↑ ↑
d: 13 mm p: 0,4830 gr
Seca: Madinat al-Zahra
Data: 351-356 H / 962-966 dC.
Referència: V. 449 / Miles 248-c?
Procedència: Son Gall (Alaior)

IIA		IA
عبد / ل /	*	/ اله /

IAM: بسم الله ضا

IIAM: / رسول الله /

Observacions.- Data i seca presumptives, basades en la probable identificació amb Miles 248-c, que correspon a l'any 356 H / 966-7 dC.

6

7

8

9

Fotografies quelcom ampliades

Núm. 12. Dirham (fragment). Plata. ↑→
 d: 15 mm p: 0.7930 gr
 Seca: ?
 Data: ?
 Referència: ?
 Procedència: TM es Migjorn Gran?

IIA	/الحكم/ /لمو منين/ /بصر بالله	IA	لا اله الا /د/ بصر بالله
-----	-------------------------------------	----	--------------------------------

IAM: /هـ/ /بسم الله ضرب/
 IIAM: /رسله بالهدى و/

HISĀM II AL-MŪ‘AYYAD BI ALLĀH
 (366-399 H / 977-1008 dC)

Núm. 13. Dirham (fragmentat). Plata. ↑↗
 d: 22 mm p: 1.6230 gr
 Seca: al-Andalus
 Data: x66 (366 H / 977 dC).
 Referència: V. 498 / Miles 263
 Procedència: Rafal des Frares

IIA	/الامام هـ/ /امير المومنين/ /المويد بالله ع امر	IA	لا اله الا الله وحده لا شريك له
-----	--	----	---------------------------------------

IAM: /ندلوسنة ست وستين و/ /بسم الله/
 IIAM: /بين الحق ليطهره على الدين كله / /محمد/

Observacions.- El fragment que falta impedeix determinar la variant de Miles-263.
 La missió profètica és incompleta, ja que no cap al cospell.

V- CALIFAT FATIMITA

ABŪ AL-HASAN ‘ALĪ AL-ZĀHIR
 (411-427 H / 1020-1035 dC)

Núm. 14. 1/2 de Dirham (dues perforacions).
 Billó. ↑→
 d: 17 mm p: 1.0176 gr
 Seca: ?
 Data: ?
 Referència: Bofarull 1985 núm. 17, 18, 19 i 20
 Procedència: Menorca indeterminat.

IIA	/الحسن.../ .....امير المومنين	IA	محمد..... .....
-----	----------------------------------	----	--------------------

IAM: ..... و.....
 IIAM: ..... ما م عيد.....

Observacions.- Moneda molt gastada, amb poc relleu. Estilísticament presenta semblances amb un dinar de la seca al-Mahdiyya, de l'any 426 (Miles 248), amb la lletra «mim» de «Muhammad» sobre la línia de la gràfila.

VI- TAIFES

TAIFA DE DÈNIA

Muyâhid Al Muwafaq bi Allâh
 (408-436 H / 1017-1044 dC)

Núm. 15. Dirham (fragment). Billó. ↑↗
 d: 16 mm p: 1.2103 gr
 Seca: Daniya?
 Data: xx6? (436 H / 1044 dC)
 Referència: V. 1299 / PV. 207-e

IIA	/م هشام/ /المو منين/ /يد بالله [مجا]هد	IA	..... /له/ الله و حد/ لا شريك له حسن
-----	---	----	--

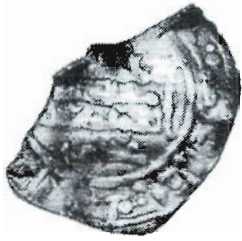
10

11

12

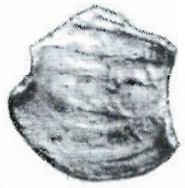
13

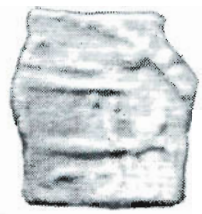
14

15

16

17

18

IAM: *بة سنة س*IIAM: */رسله/*

Observacions.- De la data tan sols hom pot llegir la lletra «sin», que deu correspondre a la paraula *سنت* (sis), ja que de Muyahid només es coneixen encunyacions dels anys 435 i 436.

Núm. 16. Dirham (fragment). Billó. ↑↓

d: 19 mm p.: 0.3550 gr

Seca: ?

Data: x3 x(43...)

Referència: V. 1296-99 / PV. 207

Procedència: Biniaiet (Maó)

IIA

IA

امير/
المويد/
مجا هلا/

على
لا ا لله
الله و/

IAM: */ثين/*

IIAM: retallada

‘Alf Iqbâl al-Dawla
(436-468 H / 1044-1075 dC)

Núm. 17. Dirham (fragment). Billó. ↑↓

d: 19 mm p: 0,8484 gr

Seca: Daniya

Data: xx7 (437 o 447 H / 1045-1055 dC)

Referència: V. 1306 / PV 208-c

Procedència: Rafal des Frares (es Mercadal)

IIA

IA

اقبال
الامام هشام

لا/
محمد

IAM: */بدانية سنة سبع و/*IIAM: */محمد رسول/*

Núm. 18. Dirham. Billó. ↑→

d: 18 mm p: 1.6020 gr

Seca: Mayurqa

Data: ?

Referència: V. 1304 / PV. 209-a, b

Procedència: Menorca, indeterminat

IIA

IA

اقبال
الامام هشام
امير المؤمنين

على
العلاء
وحد/
شريكه
محمد

IAM: */ميور قلم/*IIAM: */بن/**/محمد/*

Observacions.- Moneda molt retallada i encunyació descentrada. No pot llegir-s'hi l'any, però pot datar-se entre els anys 438 i 440 H, únics que figuren a les encunyacions de Mayurqa.

Núm. 19. Dirham (fragment i dues perforacions).

Billó. ↑↓

d: 18 mm

p: 1.1904 gr

Seca: Daniya ?

Data: xx37 (437 H / 1045 dC)

Referència: V. 1306/PV. 209-c

Procedència: Menorca, indeterminat.

IIA

IA

الامام هشام
امير المؤمنين
الدولة

على
لا ا له/
الله وحد/
لا شريك/
[محمد]

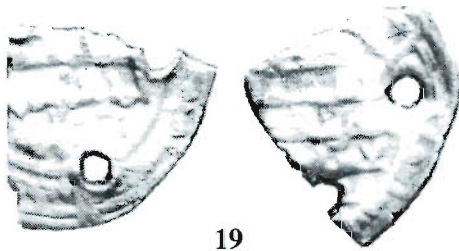
IAM: */ماية/* *بة سبع وشم*IIAM: */دين الحق ليظهره/*

Núm. 20. Dirham. Billó. ↑↓

d: 24 mm p: 4.6840 gr

Seca: Daniya

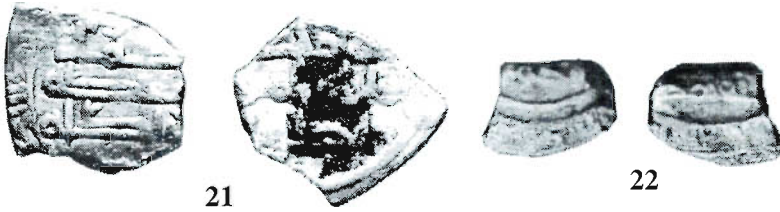
Data: 4x5 (455 H / 1063 dC).

19

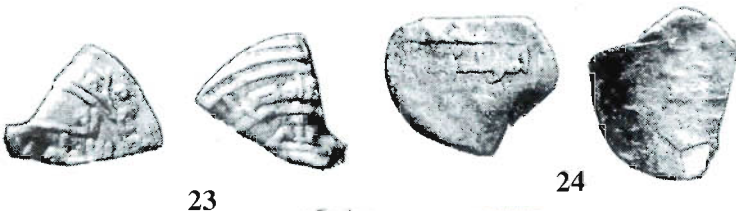

20

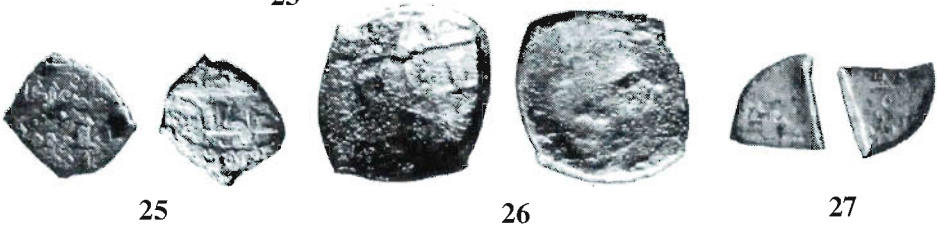
21

22

23

24

25

26

27

Referència: V. 1319/PV. 212-e
 Procedència: TM Ferreries

IIA

اقبال
 الامام هشام
 امير المؤمنين
 الدوله

IA

معز الدوله
 لا اله الا
 الله الا
 لا شريك له
 محمد

IAM: بسم الله..... الدرهم بدانية سنة ..... اربعمائة

IIAM: محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره

Observacions.- La data encara que incompleta, correspon sens dubte a l'any 455 H, ja que a IA figuren els noms Mu'izz al-Dawla/Muhammad. La missió profètica es troba incompleta ja que no cap al cospell.

Núm. 21. Dirham (fragment). Billó. ↑↑
 d: 15 mm p: 0.7937 gr
 Seca: Daniya?
 Data: 446-455 H/ 1054-1063 dC.
 Referència: V. 1314/PV. 212.
 Procedència: TM Ciutadella.

IIA

.....
 امام هشام
 امير المؤمنين
 [الدوله]

IA

هو/
 به الا
 /وحده
 ابريك له
 [محمد]

IAM: /ذا الد/

IIAM: retallat

Observacions.- Seca i data presumptives d'acord amb la presència dels noms assenyalats al núm. 20

Núm. 22. Dirham (fragment). Billó. ↑↑
 d: 11 mm p: 0.0327 gr

Seca: Daniya
 Data: ?

Referència: V. 1306-19/PV. 209
 Procedència: S'Alquerieta (Ciutadella)

IIA

محمد

IA

لدوله

IAM: /دانية سنة/

IIAM: /و دين الحمر/

Núm. 23. Dirham (fragment). Billó. ↑↓
 d: 13 mm p: 0.5740 gr

Seca: ?
 Data: ?

Referència: ?
 Procedència: Menorca, indeterminat.

IIA

اقبل
 الامام هشام

IA

على

IAM: /لله ضرب/

IIAM: /ون/ محمد/

Núm. 24. Dirham (fragment). Billó. ↑→
 d: 15 mm p: 0.7053 gr

Seca: ?
 Data: ?

Referència: ?
 Procedència: Menorca, indeterminat

IIA

الامام هشام
 امير المو/
 الد/

IA

/الا/
 /ده/
 /له/

IAM: retallat
 IIAM: retallat

TAIFA INDEPENDENT

'Abd Allâh Ibn Aglab al-Murtadâ
(468-486 H/ 1076-1093 dC)

Núm. 25. Fracció de Dirham. Billó. ↑→
d: 11 mm
p: 0.9074 gr
Seca: ... Mayurqa
Data: ?
Referència: Morgenstern 1984
Procedència: TM Ciutadella

IIA	IA
..... /بن /لامام عبد الله/ /مير المومنان/ /ا/	..... /... شريك/ عبد الله:

IAM: /ميرورة/

IIAM: retallat

Observacions.- Moneda encunyada damunt un cospell irregular, més petit que l'encuny, motiu pel qual les llegendes es troben incompletes.

Núm. 26. Fracció de Dirham. Billó. ↑→
d: 16 mm
p: 1.490 gr
Seca: ?
Data: ?
Referència: Morgenstern 1984
Procedència: Menorca, indeterminat

IIA	IA
.... عبد	..... المرتضى /اله الا لله/ .....

Sense marges
Observacions.- Procediment d'encunyació com el núm. 25

Núm. 27. Fracció de Dirham. Billó. ↑→
d: 8.5 mm
p: 0.5380 gr
Seca: ?
Data: ?
Referència: sense referències
Procedència: Menorca indeterminat

IIA	IA
..... /بن /م عبد ا/	..... لا اله /وحد/ .....

Sense marges
Observacions.- Encunyació realitzada amb el mateix procediment que els núms. 25 i 26, però a diferència d'aquests, el cospell és perfectament circular i correspon, aproximadament, a l'àrea central d'un dirham sencer (uns 14 mm de diàmetre).

Núm. 28. Dirham (fragment). Billó.
d: 11 mm
p: 0.5150 gr
Seca: ?
Data: ?
Referència: V. 1353-60/PV. 218
Procedència: Torrenova (Ciutadella)

IIA	IA
IAM: /هذا الد/	....
IIAM: /على الدين/	

Núm. 29. Dirham (fragment). Billó. ↑↑
d: 15 mm
p: 0.9134 gr
Seca: ?
Data: ?
Referència: V. 1353-60/PV. 218
Procedència: Pabordia Nova (Ciutadella)

IIA	IA
..... /مام عبد/ امير المو/ :اغلب	..... له الا لله /ه لاشريك له .....

IAM: retallat
IIAM: retallat

^{vv}
Mubassir Ibn Sulaiman Nâsir al-Dawla
(486-508 H/1093-1114 dC)

Núm. 30. Fracció de dirham. Billó. ↑↑
d: 12 mm p: 0.8740 gr
Seca: ?
Data: ?
Referència: PV. 219-s?
Procedència: Albranca Nou (es Migjorn Gran)

IIA

نا صر
الامام عمر

IAM: /م بـ/

IAM: retallat

Observacions.- Cospell circular, molt més petit que l'encuny, descentrat. Malgrat que les llegendes són molt incompletes, l'estil és característic de les peces de Mubassir.

Núm. 31. Fracció de Dirham (fragment).
Billó. ↑↑
d: 7 mm p: 0.2754 gr
Seca: ?
Data: ?
Referència: PV. 219-s?
Procedència: TM. Ciutadella.

IIA

الدو/

IA

/ول الله

Sense marges

Observacions.- La referència PV. 219-s correspon a un fragment de dirham. No sembla, doncs, que correspongui a un exemplar amb cospell circular.

TAIFA D'ALMERIA

Anònim. Atribució a la regència de Sumadih
(440-444 H/1048-1052 dC)

Núm. 32. Dirham (fragment). Billó molt baix. ↑↑
d: 18 mm p: 1.2360 gr
Seca: ?
Data: ?
Referència: V. 1040-1042/PV. 354-c. Bofarull A-4
Procedència: Menorca, indeterminat.

IIA

..... محمد .....

IAM: محمد/ /...كون

IIAM: بسم الله هذا...../

IA

لا اله الا .....

TAIFA DE SARAGOSSA

Aḥmad Ibn Hûd al-Muqtadir 'Imâd Al-Dawla
(441-475 H/1049-1082 dC)

Núm. 33. Dirham (fragment). Coure. ↑→
d: 10 mm p: 0.6176 gr
Seca: Saraqusta?
Data: ?
Referència: V. 1197 ?/PV. 264-68
Procedència: Son Peu (Ciutadella)

IIA

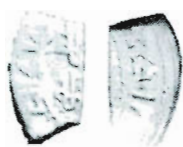
عماد/
الاما/

IAM: بسم ا/

IIAM: محمد/

IA

لا اله الا .....

28

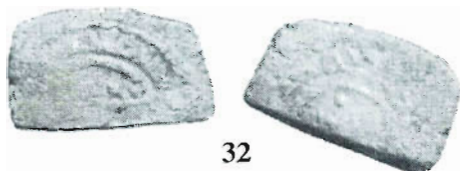
29

30

31

32

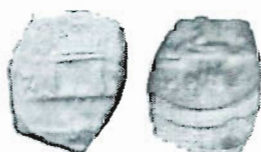
33

34

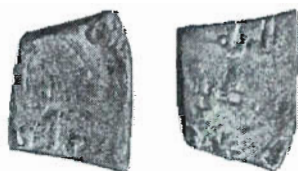
35

36

37

38

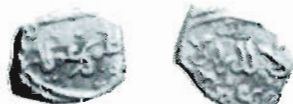
39

40

41

42

43

Fotografies quelcom ampliades

TAIFA DE VALÈNCIA

'Abd Al 'Aziz Al Mansûr
(412-452 H/1020-1060 dC)

Núm. 34. Fracció de dirham. Billó baix. ↑↑
d: 17,5 mm
p: 1.300 gr
Seca: ?
Data: 435-440 H/1043-1048 dC
Referència: V. 1389/PV. 150-a
Procedència: Son Gall (Alaior)

IIA	IA
..... المنس .... الامام ..... امير المؤمنين	المعتصم لا اله الا الله ابن نجبة • •

Marges retallats i molt borrosos.

Observacions.- La data pot deduir-se per la presència dels noms «Ibn Nayaba» i «al Mu tasim». La seca, segons PV, és al-Andalus, amb dubtes.

VII - ALMORÀVITS

A) ENCUNYACIONS ALMORÀVITS

'Ali Ibn Yūsuf i l'Amir Tāšfīn
(532-537 H/1137-1142 dC)

Núm. 35. Quirat. Plata ↑↓
d: 11 mm p: 0.8610 gr
Seca: no consta
Data: 532-537 H/1137-1142 dC
Referència: V. 1824/Hazard 999
Procedència: TM Ferreries

IIA	IA
امير المسلمين و ناصر الدين علي بن يوسف	لا اله الا الله محمد رسول الله الامير تاشفين

B) ENCUNYACIONS DEL TIPUS
DE LES TAIFES

'Ali Ibn Yūsuf (500-537) H/1106-1142 dC

Núm. 36. Fracció de Dirham. Billó. ↑↓
d: 13 mm p: 0.8820 gr
Seca: Mursiya?
Data: 508 H ?/1114 JC
Referència: V. 1836/PV. 445/Hazard 970
Procedència: Santa Creu (es Mercadal)

IIA	IA
على المسلمين/ سيف	[محمد رسا] الله .

Marges retallats

Núm. 37. Fracció de Dirham.
Billó molt baix. ↑↓
d: 12 mm p: 1.4980 gr
Seca: Gamāṭa ?
Data: 519 H/1125 JC ?
Referència: V. 1839/PV.450-a/Hazard 951/Lam.
Delgado XVI núm. 19.
Procedència: Menorca, indeterminat

IIA	IA
امير [المسلمين]	لا اله الا الله محمد رسول الله

Marges retallats

Observacions.- Cospell rectangular més petit que l'encuny, motiu pel qual les llegendes es troben incompletes. La part encunyada és idèntica a la moneda representada a les làmines Delgado, però la lletra «Lām» situada a la part inferior de IIA, no sabem si hi és, de manera que els nombres de referència indicats no són segurs.

Núm. 38. Dirham (fragments).

Billó molt baix. ↑↓

d: 11 mm p: 0.7235 gr

Seca: Saraqusta ?

Data: 509 H/1115 JC?

Referència: V.1837/PV.446-a/Hazard 949/Lam.

Delgado XVI núm. 14

IIA

⊙
امير الم
على بن

IA

لا اله الا
محمد رسا
م

IAM: Illegible.

IIAM: /.../

C) TAIFES ALMORÀVITS

Encunyacions anònimes

Núm. 39. Dirham (fragment) ?. Plata ↑↓

D: 13 mm p: 1.450 gr

Seca: (Gar)nāṭa

Data: ?

Referència: ?

Procedència: TM Ciutadella

IIA

ناطة /
بد /
المنه
هونيه

IA

لا اله الا
له وحد /

Sense marges.

Observacions.- No hem trobat referències per a aquesta peça. La seva tipologia és clarament almoràvit, més semblant als quirats que no als dirham del tipus de les taifes.

La seca, Garnata, és incompleta però bastant clara. Atès el seu caràcter anònim, hom pot suposar que pertany als darrers temps de domini almoràvit.

VIII - BANU GANIYA

A) ENCUNYACIONS DEL TIPUS DE LES TAIFES

Grup 1

Núm. 40. Fracció de dirham. Billó. ↑↑

d: 10 x 10 mm p: 0.7340 gr

Seca: ?

Data: ?

Referència: T. Ibrahim 1988 (variant)

Procedència: Menorca, indeterminat

IIA

الا /
عبد...
امير المور
له

IA

لا اله الا
وحد...-

No conserva marges.

Núm. 41. Fracció de dirham. Billó. ↑→

d: 9,5 x 9mm p: 0,9406 gr

Seca: ?

Data: ?

Referència: T. Ibrahim 1988 (variant)

Procedència: Menorca indeterminat

IIA

الا /
عبد /

IA

لا اله الا
.....

IAM: بسم الم /مائة

IIAM: /...له.../

Núm. 42. Fracció de dirham. Billó. ↑↓

d: 10 x 10 mm p: 0.7140 gr

Seca: ?

Data: ?

Referència: T. Ibrahim 1988 (variant)

Procedència: T. M. Ciutadella

IIA

له /
المؤمنين /
له .

Sense marges.

Núm. 43. Fracció de dirham. Billó. ↑ ↓
d: 10 x 9,5 mm p: 0,7537 gr

Seca: ?

Data: ?

Referència: T. Ibrahim 1988 (variant)

Procedència: Menorca indeterminat

IIA

لامام
بند الله
المؤمنين
له /

Sense marges

Núm. 44. Fracció de dirham. Billó baix. ↑ ↓
d: 11 x 10 mm p: 0,9350 gr

Seca: ?

Data: ?

Referència: T. Ibrahim 1988 (variant)

Procedència: Menorca indeterminat

IIA

لاما /
عبد /
امير المؤمنين
.

Sense marges

Núm. 45. Fracció de dirham. Billó. ↑ ↓
d: 10 x 10 mm p: 0,6930 gr

Seca: ?

Data: ?

Referència: T. Ibrahim 1988 (variant)

Procedència: Santa Creu (es Mercadal)

IA

لا اله الا
له واحد /

IIA

الا ما ا
عبد

Sense marges.

Núm. 46. Fracció de dirham. Billó. ↑ ↓
d: 8 x 7 mm p: 0,3730 gr

Seca: ?

Data: ?

Referència: T. Ibrahim 1988 (variant)

Procedència: Rafal des Frares (es Mercadal)

IA

واحد /
له /

IIA

له /
مؤمنين /

IAM: no n'hi ha

IIA: /له /

IA

الا ... /
/ - - - - /

Núm. 47. Fracció de dirham. Billó. ↑ ↓
d: 9 x 9 mm p: 0,7407 gr

Seca: bi Mayur(qa)

Data: ?

Referència: T. Ibrahim 1988 (variant ?)

Procedència: T.M. Ciutadella

IIA

بدا /
لا شريك
له .

IAM: /بمبور /

IIAM: /له /

IA

الله
مؤمنين

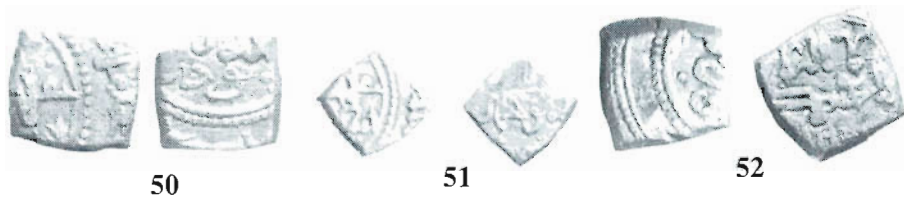
Núm. 48. Fracció de dirham. Billó. ↑ →
d: 14 x 11,5 mm p: 1,8576 gr

Seca: ?

Data: ?

Referència: T. Ibrahim 1988 (variant)

Procedència: Menorca, indeterminat

IIA بِإِذْنِ بِرَحْمَةِ الْمَلِكِ الْمَعْنِي بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ	IA لا إله إلا الله ولا شريك له	Núm. 51. Fracció de dirham. Billó. ↑ → d: 10 x 10 mm p: 1,2420 gr Seca: ? Data: ? Referència: inèdita Procedència: Menorca, indeterminat
---	---	---

IAM: no n'hi ha

IIAM: /... الله .../

Núm. 49. Fracció de dirham. Billó. ↑ →
 d: 11 x 10 mm p: 1,2565 gr
 Seca: ?
 Data: ?
 Referència: T. Ibrahim 1988
 Procedència: Binigafull (Ciutadella)

IIA ..... عبد امير	IA لا إله إلا لله وحد .....
-----------------------------	--

IAM: no n'hi ha

IIAM: /له/

IIA بِرَحْمَةِ الْمَلِكِ الْمَعْنِي بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ	IA ..... واحد لا شريك له
---	--------------------------------------

IAM: no n'hi ha

IIAM: /له/

Núm. 52. Fracció de dirham. Billó. ↑ ↓
 d: 11 x 10 mm p: 1,5430 gr
 Seca: ?
 Data: ?
 Referència: inèdita
 Procedència: Menorca, indeterminat

IIA	IA لا إله إلا لله وحد .....
-----------------------	--

IAM: no n'hi ha

IIAM: anepígraf. Doble gràfila

Grup II

Núm. 50. Fracció de dirham. Billó. ↑ ↑
 d: 10 x 9 mm p: 1.0743 gr
 Seca: ?
 Data: ?
 Referència: inèdita
 Procedència: Menorca, indeterminat

IIA ..... عبد /ا	IA إله لا /وحد/
---------------------------	--------------------------

IAM: il·legible

IIAM: /د له/

Núm. 53. Quirat (?). Billó. ↑ →
 d: 11,5 mm p: 0,6964 gr
 Seca: no consta
 Data: no consta
 Referència: inèdita
 Procedència: TM Ferreries

B) ENCUNYACIONS DE TIPUS ALMORÀVIT

IIA	IA
الأمام امير المؤمنين المويد بنصر الله	لا اله الا الله محمد رسول الله الامر كله لله جل و عز

Sense marges

Núm. 54. Fracció de quirat (?). Billó.

d: 8,5 mm

Seca: no consta

Data: no consta

Referència: inèdita

Procedència: Santa Àgueda (Ferrerries)

IIA	IA
	لله الامر كله جل و عز

IX - NORMANDS DE SICÍLIA

Guillem I (549-562H/1154-1166)

Núm. 55. Fracció de fals. Coure.

d: 14 x 13 mm p: 0,8500 gr

Seca: Masña

Data: 5xx(550H-1155 dC)

Referència: R. Sparhr núm. 99./ Mitchiner 588

Procedència: Santa Àgueda (Ferrerries)

Anvers: REX/W., en el camp:

llegenda marginal:

ضرب بمسينة... وخمس

Revers: camp molt borrós. Al marge. restes de gràfila de punts.

Observacions.- Com és habitual en aquest tipus de moneda, el cospell, de forma més o menys trapezoidal, es còncav a l'anvers.

X - ALMOHADES

A) DIRHAM ANÒNIMS AMB MENCIÓ D'AL-MAHDI

IA	IIA
لا اله الا الله الامر كله لله لا قوة الا بالله	الله ربنا محمد رسولنا المهدي امامنا

I) Tresoret

Núm. 56. (frustra)

d: 14,5 x 14 mm

p: 1,4750 gr

Seca: no consta

Referència: Hazard 1103

IA	IIA
.. ..	

Núm. 57 (frustra)

d: 14 a 13 mm

p: 1,4680 gr

Seca: no consta

Referència: Hazard 1103

IA	IIA
	

Núm. 58. (molt gastada)

d: 15 x 15 mm

p: 1,4405 gr

Seca: no consta

Referència: Hazard 1103

IA	IIA
	

Núm. 59. (molt gastada)
d: 14,5 x 14,5 mm
p: 1,3560 gr
Seca: no consta
Referència: Hazard 1103

IA

IIA

IA

IIA

Núm. 64. (gastada)

d: 13,5 x 13 mm
p: 1,4700 gr
Seca: no consta
Referència: Hazard 1103

IA

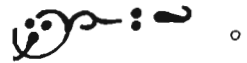
IIA

IA

IIA

Núm. 60 (frustra)

d: 14,5 x 14 mm
p: 1,4395 gr
Seca: No consta
Referència: Hazard 1003

IA

IIA

Núm. 65.

d: 13,5 x 13 mm
p: 1,5250 gr
Seca: Manurqa
Referència: V. 2094/Hazard 1114

IA

IIA

IA

IIA

Núm. 61.

d: 13,5 x 13,5 mm.
p: 1,5260 gr
Seca: no consta
Referència: Hazard 1103

IA

IIA

Núm. 66.

d: 14 x 14 mm
p: 1,5100 gr
Seca: Fas
Referència: V. 2107/Hazard 1096

IA

IIA

IA

IIA

Núm. 62.

d: 13,7 x 13,5 mm.
p: 1.5120 gr
Seca: no consta
Referència: Hazard 1103

IA

IIA

Núm. 67.

d: 15 x 14,5 mm
p: 1,5170 gr
Seca: Fas
Referència: Hazard 1096/Rada 698

IA

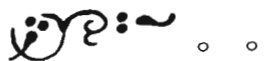
IIA

IA

IIA

Núm. 63. (frustra)

d: 14 x 14 mm
p: 1,4100 gr
Seca: no consta
Referència: Hazard 1103

IA

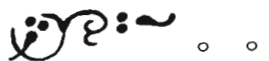
IIA

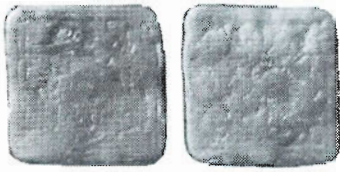

IA

IIA

60

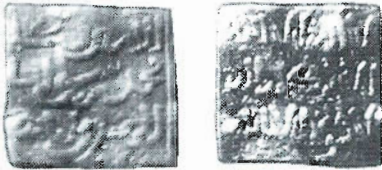
61

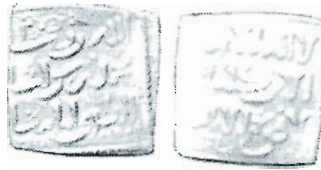
62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

Núm. 68.
d: 15 x 15 mm
p: 1.4560 gr
Seca: no consta
Referència: Hazard 1103-a

Observacions.- Escriptura amb elements cúfics.

IA IIA
○ (?) ○ ○ ○

2) Troballes aïllades

Núm. 69.
d: 14 x 14 mm
p: 1,5213 gr
Seca: Tilisman?
Referència: V. 2101/Hazard 1087
Procedència: Menorca, indeterminat

IA IIA
تلسان (?)

Núm. 70.
d: 14,5 x 14,3 mm
p: 1,3780 gr.
Seca: Sabta
Referència: V. 2105/Hazard 1093
Procedència: Binimaimut (Maó)

IA IIA
سبئة

Núm. 71 (gastada)
d: 13,5 x 13,5 mm
p: 1,4277 gr
Seca: Fa (s)
Referència: V. 2107/Hazard 1096
Procedència: Son Toni Martí (Ciutadella)

IA IIA
// // نأ ○ ○ ○ ○ ○ ○

Núm. 72. (colpetjada)
d: 14 x 14 mm
p: 1,3590 gr. Seca: Fas
Referència: V. 2107/Hazard 1096/Balaguer 1988-b
Procedència: Santa Àgueda

IA IIA
○ ○ ○ فاس ○ ○ ○

Núm. 73.
d: 14,5 x 14,2 mm
p: 1,3550 gr
Seca: no consta
Referència: Hazard 1103
Procedència: Binimaimut (Maó)

IA IIA
○ ○ ○

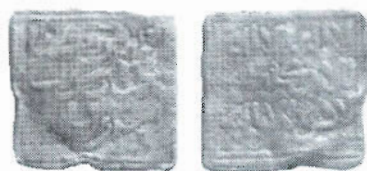
Núm. 74.
d: 14 x 14 mm
p: 1,3700 gr
Seca: no consta
Referència: Hazard 1103
Procedència: Torrellafuda (Ciutadella)

IA IIA
○ ○ ○ ○ ○ ○

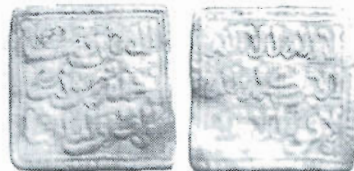
Núm. 75. (n'hi falta un fragment)
d: 15,5 x 15,5 mm
p: 1,0673 gr
Seca: no consta
Referència: Hazard 1103
Procedència: Santa Ponça (Ferrerries)

Observacions.- IIA malmesa. Letra «sin» damunt la paraula «Allah» de la segona línia i tasdid damunt «Allah» de la tercera línia.

IA IIA
○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

72

73

74

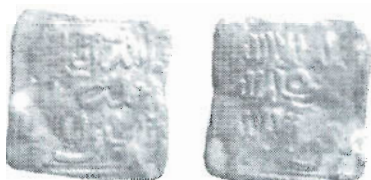
75

76

77

78

79

81

82

Núm. 76.

d: 16 x 15 mm

p: 1,4915 gr

Seca: il·legible

Referència: ?

Procedència: Pabordia Nova (Ciutadella)

Observacions.- A la IA, «tasdid» damunt la paraula «Allah» de la tercera línia.

IA

IIA

IA

IIA

Núm. 80

d: 16 x 15,5 mm

p: 1,4206 gr

Seca: no consta

Referència: Hazard 1103

Procedència: Menorca, interminat

IA

IIA

Núm. 77.

d: 14 x 14 mm

p: 1,4716 gr

Seca: no consta

Procedència: Pabordia Nova (Ciutadella)

IA

IIA

Núm. 81.

d: 14 x 14 mm.

p: 1,4800 gr

Seca: no consta

Referència: Hazard 1103

Procedència: Serra (es Mercadal)

IA

IIA

Núm. 78. (molt gastada)

d: 16 x 15 mm

p: 1,3000 gr

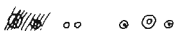
Seca: no consta

Referència: Hazard 1103

Procedència: Menorca, indeterminat

IA

IIA

Núm. 82 (molt gastada)

d: 13,5 x 13 mm

p: 1,4960 gr

Seca: no consta

Referència: Hazard 1103

Procedència: TM es Mígjorn Gran

IA

IIA

Observacions.- A la IA, lletra «sin» damunt la paraula «Allah» de la segona i tercera línies.

Núm. 79.

d: 16 x 15,5 mm

p: 1,4550 gr

Seca: no consta

Referència: Hazard 1103

Procedència: Tot-lluquet (Ciutadella)

Núm. 83. (frustra)

d: 14,5 x 14 mm

p: 1,3380 gr

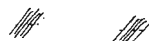
Seca: no consta

Referència: ?

Procedència: Menorca, indeterminat

IA

IIA

Núm. 84.

d: 13,2 x 13,2 mm

p: 1,3910 gr

Seca: no consta

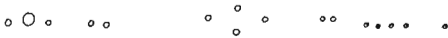
Referència: Hazard 1103-a

Procedència: Menorca, indeterminat

Observacions.- Escriptura molt tosca, amb element cúfics.

IA

IIA

Núm. 87. (molt gastat)

d: 11 x 11 mm

p: 0,5820 gr

Seca: no consta

Referència: V. 2113/Hazard 1068

Procedència: Binigemor (Alaior)

IA

IIA

Núm. 85. Pseudo-dirham. Coure.

d: 15 x 14 mm

p: 1,2710 gr

Seca: no consta

Referència: Hazard 1171

Procedència: Binigemor (Alaior)

Observacions.- Hi ha restes d'un bany de plata; dues perforacions.

IA

IIA

Núm. 88. (gastat i dues perforacions)

d: 12 x 12 mm

p: 0,6036 gr

Seca: no consta

Referència: V. 2113/Hazard 1068

Procedència: Menorca, indeterminat.

IA

IIA

Núm. 86. Pseudo-dirham. Coure.

d: 14 x 14 mm

p: 1,2810 gr

Seca: no consta

Referència: Hazard 1171

Procedència: Plaça des Born (Ciutadella)

IA

IIA

Núm. 89. (trencada)

d: 12 x 10 mm

p: 0,4514 gr

Seca: no consta

Referència: V. 2113/Hazard 1068

Procedència: Menorca, indeterminat

IA

IIA

B) FRACCIONS DE DIRHAM**1) SEMIDIRHAM**

A nom d'`Abd al-Mu`min Ibn `Ali (524-558 H-1130-1163 dC)

IIA

IA

ابو محمد عبد
المو من بن علي
امير المؤمنين

الحمد لله
رب
العالمين

Núm. 90. (trencada i dues perforacions)

d: 12 x 12 mm

p: 0,58690 gr

Seca: Mayurqa

Referència: inèdita

Procedència: Menorca, indeterminat

IA

IIA

ميورقة

2) QUARTS DE DIRHAM

A nom de 'Abd Al Mu'min Ibn 'Ali

Núm. 91. (molt gastada)

d: 10,5 x 10 mm

p: 0,3500 gr

Seca: no consta

Referència: Hazard 1069 (referència dubtosa)

Procedència: Menorca, indeterminat

Observacions.- La IIA es troba molt malmesa, motiu pel qual la lectura és dubtosa.

IIA

IA

com el núm. 87

com el núm 87

Núm. 94. (molt gastada)

d: 9 x 9 mm

p: 0,3470 gr

Seca: no consta

Procedència: Santa Creu (es Mercadal)

IA

IIA

Núm. 95. (gastada i quatre perforacions)

d: 9 x 9 mm

p: 0,1900 gr

Seca: Fas

Procedència: Pabordia Nova (Ciutadella)

Observacions.- Seca inèdita en aquest tipus de moneda.

IA

IIA

فاس

Encunyacions anònimes tipus V. 2209

IIA

IA

العافية
للمتقواهدى الله
هو الهدى

D) COSPELLS SENSE ENCUNYAR

Núm. 92.

d: 9,7 x 9,7 mm

p: 0,2500 gr

Seca: no consta

Procedència: Son Triay (Ciutadella)

IA

IIA

Núm. 93.

d: 9,5 x 9,5 mm

p: 0,3310 gr

Seca: no consta

Procedència: Menorca, indeterminat

IA

IIA

Núm. 96.

d: 9,5 x 9,5 mm

p: 0,5883 gr

Procedència: TM Ciutadella

Núm. 97.

d: 10 x 10 mm

p: 0,6910 gr

Procedència: Santa Creu (es Mercadal)

Núm. 98.

d: 7,8 x 7,5 mm

p: 0,2680 gr

Procedència: Menorca, indeterminat

Núm. 99.

d: 7,5 x 7,5 mm

p: 0,3094 gr

Procedència: Binigemar (Alaior)

Núm. 100.

d: 7,5 x 7,5 mm

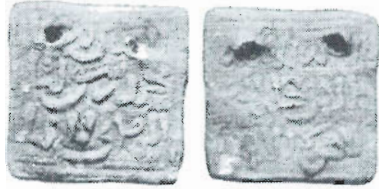
p: 0,3710 gr

Procedència: Santa Ponça (Ferrerries)

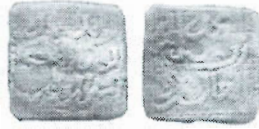
84

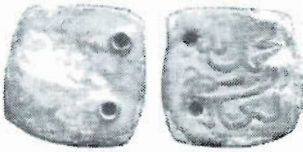
85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

97

98

99

100

Fotografies quelcom ampliades

Situació de les localitats (★) citades al text.